

Oost-Duitslands bevroren revolutie*

Günther Minnerup

Reeds sedert 1917 is het ontstaan van een arbeidersstaat in Duitsland de droom van de internationale communistische beweging. Een socialistische revolutie in het grootste geïndustrialiseerde land van Europa, de geboorteplaats van het marxisme en de bakermat van het talrijkste en best georganiseerde proletariaat ter wereld, zou uiteindelijk de rampspoedige uitsluiting van het achterlijke bolsjewistische Rusland van de centra van geavanceerde kapitalistische cultuur en technologie beëindigen. In deze betekenis was het ontstaan van de Duitse Democratische Republiek in oktober 1949 een waarlijk historische kans. Niettemin is het vandaag, 30 jaar later, duidelijk dat de «eerste Duitse arbeiders- en boerenstaat» weinig heeft ondernomen om de zaak van het socialisme in West-Europa te bespoedigen of om de bureaucratische verwording van de Sovjetunie te overwinnen.

De DDR is de tweede grootste economische macht in de COMECON, en de achtste grootste in de wereld; haar Bruto Nationaal Produkt per hoofd is hoger dan dat van Groot-Brittannië of Italië en daardoor (met de gedeeltelijke uitzondering van Tsjechoslowakije) is de DDR het enige lid van het «socialistische kamp» dat zich kan scharen bij de ontwikkeldste kapitalistische landen.¹ Deze resultaten dienden om de strategische posities van de Sovjetunie te schragen en lieten de DDR toe om waardevolle hulp te verlenen aan anti-imperialistische bewegingen en staten. Maar de DDR ontwikkelde zich niet tot een aantrekkingspool voor de arbeiders over de hele wereld en perfectioneerde een stalinistisch systeem dat het socialistisch potentieel van zijn geavanceerde economie ontkent.

Daarvoor zijn er twee hoofdredenen: ten eerste was het ontstaan van de DDR zelf niet het gevolg van een volksrevolutie «van onderuit» of zelfs maar van een paleisrevolte «van bovenuit», maar in wezen een «revolutie van buitenaf» – opgelegd aan de Duitse arbeidersklasse door het zegevierende Rode Leger na de militaire nederlaag van het Duitse fascisme. Daaruit volgt dat het Oostduitse «model voor het socialisme» werd gekenmerkt door de bureaucratische repressieve kentrekken van het Sovjetorigineel, die eerder werden benadrukt dan verdoezeld door de geavanceerde aard van de DDR-maatschappij. Ten tweede besloeg de na-oorlogse revolutie van buitenaf» enkel een deel van Duitsland, nl. de Sovjetbezettingszone met haar vrij willekeurig afgebakende grenzen, en slechts de helft van Berlijn als hoofdstad. Los van de sociale en economische moeilijkheden die ontstonden uit een dergelijke kunstmatige afsnijding van de organische banden die het gebied had met het Westen, schoot het nieuwe regime in de DDR tekort qua democratische, maar ook qua *nationale* legitimiteit.

* Verschenen in *New Left Review*, 132, maart-april 1982.

¹ De cijfers in US-dollars voor 1978 waren: DDR 6.808; UK 5.895; Italië 4.316 (ter vergelijking de cijfers voor enkele andere Oostblok-landen: Hongarije 2.737; Tsjechoslowakije 2.654; Polen 1.682; USSR 2.462) Bron: *European Marketing Data and Statistics* 1981, London 1980, p. 155.

Miljoenen mensen vluchtten naar West-Duitsland vóór het oprichten van de Berlijnse muur in 1961 en onder de overblijvende 17 miljoen DDR-burgers blijft de invloed en de aantrekkingskracht van West-Duitsland tot de dag van vandaag sterk. Om die reden is de DDR, eerder dan de lang verwachte overwinning van het socialisme in Duitsland, tot de dag van vandaag sterk. Om die reden is de DDR, eerder dan de lang verwachte overwinning van het socialisme in Duitsland, in de eerste plaats een produkt van de na-oorlogse regeling tussen imperialisme en stalinisme in Europa, gebouwd op de broze funderingen van militaire verovering en nationale opsplitsing – in tegenstelling tot andere Oosteuropese landen die de overwinning van het Rode Leger over Hitlers troepen eerder als een bevrijding dan als een vernedering ervoeren en voort konden bouwen op gevestigde en populaire nationale (of multi-nationale) identiteiten.

Geschiedenis en Nationaliteit

Daarom mogen de historische evolutie noch de huidige en toekomstige dynamiek van de DDR uitsluitend geïnterpreteerd worden in termen van de *algemene* contradicties die *gemeenschappelijk* zijn aan alle bureaucratisch gedeformeerde overgangspartijen. De belangrijkste breuken in de politieke geschiedenis van de DDR zijn in feite niet de stadia in de economische en sociale omvorming van de Oostduitse maatschappij, maar de keerpunten in haar verhouding met West-Duitsland en in zekere mate met de Sovjetunie: het verlenen van «sovereiniteit» door Moskou in 1955, de bouw van de Berlijnse muur in 1961 en uiteindelijk Walter Ulbrichts terugtrekking als partijleider om ruimte te scheppen voor een «normalisering» tussen de twee Duitse staten in 1971.

De jaren van onzekerheid: 1945-1955

De verdeling van Duitsland is nooit het expliciete doel geweest van ook maar één van de mogendheden, verenigd in de oorlogscoalitie tegen Hitler. Reeds ten tijde van de Conferentie in Potsdam, meer dan twee maanden na de Duitse capitulatie, gingen de geallieerden akkoord over een gemeenschappelijk beheer van heel Duitsland (met uitzondering van de gebieden ten oosten van de Oder-Neisse-lijn die onder Poolse administratie zouden komen) in een «anti-fascistische democratische geest». De diplomatieke spitsvondigheden konden echter het feit niet verbergen dat, eens het Duitse fascisme, de gemeenschappelijke vijand, beslissend verslagen was, de oude tegenstellingen tussen de arbeidersstaten en het imperialisme onvermijdelijk opnieuw zouden opduiken en dat de alliantie ten dode was opgeschreven. Vandaag is het duidelijk dat de Sovjetpolitiek t.o.v. Duitsland op het eind van de jaren '40 helemaal niet gericht was op de creatie van een «satelliet»-staat uit de zone bezet door het Rode Leger. Oost-Duitsland moest een soort «toonbank vol koopjes» worden in de onderhandelingen met de Westerse mogendheden: de sleutel voor de Sovjetinvloed over heel Duitsland (voornamelijk de zware industrie in het Ruhrgebied) in het beste geval; een stelling om op terug te kunnen vallen in het slechtste geval. De verantwoordelijkheid voor de opdeling van Duitsland ligt duidelijk bij de Westerse geallieerden onder leiding van het US-imperialisme. Diens nadruk om een sterke Westduitse bolwerk-staat op te rich-

ten, de speerpunt van president Trumans anti-communistische kruistocht in Europa, verplichtte Stalin ertoe om in elke fase in de ontwikkeling van af 1946 in te grijpen.²

Zelfs na de formele proclamatie van de Duitse Democratische Republiek een maand na de Bondsrepubliek Duitsland in oktober 1949, bleef het voortbestaan van de «eerste Duitse arbeiders- en boerenstaat» onderhandelbaar. De strategische belangen van de Sovjetunie, zoals die opgevat werden door Stalin en diens onmiddellijke opvolgers Beria-Malenkov-Molotov, vereisten het voorkómen van een herbewapend West-Duitsland dat zich zou aansluiten bij de NATO-alliantie, en het opgeven van de DDR kan een kleine prijs geleden hebben voor de neutralisering van het Rijn-Ruhr militair-industrieel complex in een neutraal, «gefinlandiseerd» verenigd Duitsland. In maart 1952 stelde Stalin onmiddellijke onderhandelingen met de drie Westerse mogendheden voor met het oog op een vredesakkoord en een herenigd Duitsland en liet op dit aanbod in april de aanvaarding van vrije verkiezingen onder het toezicht van de vier mogendheden volgen. Na Stalins dood in mei 1953 leidden contacten tussen Churchill en de nieuwe Sovjetleiders opnieuw tot «geruchten in de SED dat de partij moest worden voorbereid om naar de oppositie of zelfs de illegaliteit terug te keren».³ Enkel de mislukking van de Berlijnse (1954) en Geneefse (1955) Conferenties van de Vier Mogendheden om tot een akkoord te komen voor de oplossing van het «Duitse Vraagstuk» en de uiteindelijke toelating van de Bondsrepubliek tot de NATO in 1955 – na het ineensstorten van het project voor een «Europese Defensie Gemeenschap» – zette Moskou ertoe aan haar dubbelzinnigheid over de toekomst van de DDR te beëindigen: bij zijn terugkeer van de Geneefse Conferentie verklaarde Kroetsjov in Oost-Berlijn dat een «mechanische hereniging van de twee Duitse staten» nu onmogelijk was geworden en dat de «socialistische verworvenheden» van de DDR nu onomkeerbaar waren. Aan de DDR, nu volwaardig lid van het Warschau Pact, werd «volledige soevereiniteit» toegestaan en een wederzijds vriendschaps- en bijstandsakkoord werd ondertekend in Moskou. De blijvende onzekerheid omtrent de Sovjetplannen op lange termijn konden natuurlijk niet anders dan de interne politiek van de jonge republiek beïnvloeden. De Ulbricht-leiding van de Socialistische Eenheidspartij (SED) wou overduidelijk – in de mate dat de noodzakelijke trouw aan de officiële Sovjetlijn dat toeliet – een sociaal, economisch en politiek *fait accompli* bewerkstelligen. Tegen 1949 was de omvorming van het economisch systeem al goed gevorderd: privé-ondernemingen namen slechts 39 % van de industriële productie voor hun rekening en op het ogenblik dat de «overgang naar het socialisme» werd afgekondigd door het tweede Partijcongres in 1952, was hun aandeel tot beneden de 20 % gevallen.⁴ Politiek had de SED zich tot de dominerende kracht ontwikkeld: gesticht in het voorjaar van 1946 uit een fusie van de Kommunistische Partij

2 Cfr. Hans-Peter Schwarz, *Vom Reich zur Bundesrepublik. Deutschland im Widerstreit der ausenpolitischen Konzeptionen in den Jahren der Besatzungsherrschaft 1945-1949*, Neuweid 1966.

3 Herman Weber, *Von der SBZ zur DDR*, dl 1, Hannover 1968, p. 77.

4 *Ibid.*, p. 70.

(KPD) en de Sociaal-Democratische Partij (SPD),⁵ werd het sociaal-democratische aandeel uit alle invloedrijke posities geweerd tegen het Derde Partij Congres in juli 1950, en de formulering «een partij van een nieuw type» diende slechts als eufemisme voor een terugkeer naar het stalinistisch bureaucratisch centralisme en de onvoorwaardelijke ondergeschiktheid van de oude KPD aan de KPSU. De overblijfselen van de burgerlijke partijen na '45, de Christen-Democratische Unie (CDU) en de Liberaal Democratische Partij (LDP), waren nu verbonden met de SED, zijn satellieten – de Nationale Democratische Partij (NDP) en de Democratische Boeren Liga (BD) – en de «massa-organisaties» in het Nationaal Front van Democratisch Duitsland, dat vanaf 1950 de enige lijst voorstelde bij verkiezingen in de DDR.

Zolang het nationale vraagstuk relatief open bleef, deden zich echter breuken voor in het politiek systeem, zowel binnen als buiten de partij. In de arbeidersklasse bleven sociaal-democratische en dissident-communistische stromingen vooral actief in de vakbonden. De afgekondigde afschaffing van de fabrieksraden in 1948 had heel wat ongenoegen veroorzaakt dat nog werd aangewakkerd door de verslechterende economische situatie vooraan in de jaren '50. De zaak werd op de spits gedreven na Stalins dood, toen een door Moskou geïnspireerde «Nieuwe Koers» toegevingen deed aan de boeren- en middenklasse, maar de kort daarvoor verhoogde industriële arbeidsnormen niet afschafte. Meer dan 300.000 arbeiders staakten en betoogden op 16, 17, 18 en 19 juni 1953 in de belangrijkste industriële centra van de DDR, aanvankelijk tegen de arbeidsnormen maar later meer en meer tegen het regime zelf. De «17de juni», zoals de beweging nu meestal genoemd wordt, was niet alleen de eerste massale arbeidersopstand tegen het stalinisme in Oost-Europa na de oorlog; het was ook een beweging geleid door socialistische en communistische kaders die meenden dat hun hoop was verraden geworden door het Ulbricht-regime. De beweging stortte echter in elkaar nadat een panikerend SED-politburo economische toegevingen had gedaan, en op het herstel van de orde door de Sovjettanks volgden massale zuiveringen: 71 % van alle lokale partijsecretarissen werd ontslagen; een groot deel van de uitgestoten en gesancioneerde partijleden vertegenwoordigden de communistische generatie van voor 1933.⁶ De nederlaag van de 17 juni-beweging, de demoralisering in de rangen van de arbeiders veroorzaakt door de nederlaag zelf, en de passiviteit van de Westduitse arbeidersbeweging t.o.v. de opstand,⁷ de uit-

5 De KPD had aanvankelijk de eenheidsvoorstellen van de SPD geweigerd om eerst haar eigen apparaat te reconstrueren in 1945, maar veranderde spoedig van politiek toen bleek dat de SPD de meerderheidssteun genoot van de Oostduitse arbeidersklasse. De fusie van de twee partijen werd uiteindelijk opgelegd aan een weigerachtige SPD-leiding én -basis die steeds meer het organisatorisch gemanoeuvreren en de politieke intenties van de KPD wantrouwde, vooral de nauwe banden met de militaire Sovjetadministratie. Zie Henry Krisch, *German Politics under Soviet Occupation*, New York and London 1974.

6 Weber, p. 89.

7 «Terwijl ze door de straten van West-Berlijn marcheerden, kregen de stakende Oost-Berlijnse arbeiders chocolade en sigaretten i.p.v. de actieve proletarische solidariteit die ze verwachtten. De spoorwegaarbeiders in het traditionele SPD-bolwerk Magdeburg verkondigden: «We onderhandelen noch met Ulbricht noch met Adenauer, maar enkel met Ollenhauer», maar SPD-leider Ollenhauer verschool zich achter Adenauer en de sociaal-democratische partij- en vakbondsbureaucratieën verwierven het aanbod van plan-Duitse klasse-eenheid'. Günter Minnerup, 'West Germany since the War' in: *New Left Review*, 99, 1976, p. 12.

zuivering van potentiële rivalen in de leiding en van onbetrouwbare lagere functionarissen, uiteindelijk de ondubbelzinnige steun van Moskou na de val van Beria en de beslissing van het Westen om de Bondsrepubliek te herbewapenen; dit alles droeg bij tot de consolidering van Ulbrichts regime en beëindigde de onzekerheid over de toekomst op lange termijn van zijn staat.

Van de-stalinisering naar de Berlijnse muur: 1956-1961

De aard van het Ulbrichtregime werd overduidelijk door zijn reactie op Kroetsjovs geheime rede tegen Stalin op het 20ste Congres van de KPSU in februari 1956, en de manier waarop het de storm die Oost-Europa dat jaar door elkaar schudde, zonder ernstige interne crisis doorstond. Ulbricht had voor niemand moeten onderdoen in wat het koesteren van de personencultus rond «onze wijze leraar, de vaandeldrager van de vrede en vooruitgang in de hele wereld, de grote Stalin»⁸ betrof, en hij had natuurlijk meer dan om het even wie te vrezen van een grondige «destalinisering»; maar hij overleefde politiek met een minimum aan toegevingen aan de nieuwe koers. «Stalin mag niet gerekend worden tot de klassieken van het marxisme», gaf hij toe in een artikel in *Neues Deutschland*,⁹ op het ogenblik dat meer dan 20.000 gevangenen werden vrijgelaten en een aantal weggezuiverde partijleiders in ere werden hersteld, zonder echter hun voormalige posten te kunnen betrekken. Er was eenvoudigweg geen alternatief voor Ulbricht in de SED: geen Duitse Gomulka of Nagy. Hoewel een oppositie rond Karl Schirdewan, lid van het politburo, en de Minister voor Staatsveiligheid Ernst Wollweber écht de gelegenheid zocht om Ulbricht aan de kant te zetten en Kroetsjovs stilzwijgende sympathie scheen te genieten in de onmiddellijke nasleep van het 20ste Congres, en terwijl er aanzienlijke onrust groeide onder de intelligentsia, bleef de arbeidersklasse passief. Natuurlijk dient dit gedeeltelijk geweten te worden aan de demoraliserende gevolgen van de nederlaag voor 1953,¹⁰ maar de bepalende factor was het gebrek aan volkssteun voor, of zelfs maar kennis van, om het even welke «reformistische» fractie in de SED-leiding. De politburo-oppositie kon niet uit de bureaucratische kooi breken die ze zelf had helpen bouwen – ze was even afhankelijk van Moskou en even verstoken van echte wortels in de Oostduitse arbeidersklasse als de leider die ze wilde wippen. De schok van de «Poolse Oktober» en de Hongaarse revolutie zette Kroetsjov ertoe aan om liefst veilig te spelen in Duitsland en om Ulbricht opnieuw te steunen, die de vrije hand kreeg om in 1957 en 1958 alle overblijvende haarden van dissidentie uit te roeien.¹¹ De grootste overblijvende bedreiging van de stabiliteit van het politieke regime in de DDR kwam van het nationale vraagstuk. De aantrekkelijkheden van de imperialistische voorspoed en de burgerlijk-parlemen-

8 Ulbricht op de 2de Partij Conferentie van de SED in 1952; geciteerd in Weber, p. 143 (document 26).

9 4 maart 1956; zie document 1 in Weber, dl 2, p. 149.

10 In juni 1956 werden de consumptieprijzen verlaagd met 20 tot 50 %, pensioenen opgetrokken en een grootscheeps woonbouwprogramma aangekondigd. Er werd zelfs gedurende korte tijd gewaagd van de oprichting van fabriekscomités naar Pools model; zie Weber, dl 2, p. 15-16.

11 Zie Karl Wilhelm Fricke, *Politik und Justiz in de DDR*, Keulen 1979, p. 352-370, over de «revisionistische processen» van de periode.

taire democratie in West-Duitsland lokten elk jaar honderduizenden naar de Bondsrepubliek: tussen 1949 en augustus 1961 verlieten meer dan 2,6 miljoen mensen de DDR voor West-Duitsland, de meerderheid van hen jonge mensen beneden de 25 jaar. Hoewel de exodus van heel wat burgerlijke en andere politieke tegenstanders niet onwelkom was voor de SED, betekende de blijvende stroom van vluchtelingen een ontoelaatbare druk op de economische bronnen van een staat met een bevolking van ongeveer 17 miljoen en een chronisch arbeidstekort. Op het 5de Partijcongres in 1958 was Ulbrichts eerste antwoord op dit probleem de belofte dat de DDR tegen 1961 «West-Duitslands consumptie per hoofd van voedingswaren en belangrijke industriële verbruiksgoederen zou bereiken en overschrijden». ¹² Een ambitieus 7-jarenplan en de collectivisering van de landbouw zouden de middelen zijn om dit utopisch doel en «de voltooiing van het socialisme» te bereiken. Het 7-jarenplan verdween zonder boe of bah in de lade in 1962; de collectivisering van de landbouw echter werd doorgevoerd in 1960 met heel wat sociale en politieke «kosten». De landbouwhervorming van september 1945 had de Pruisische Junkerlanderijen herverdeeld en had boerderijtjes in de handen van ongeveer 500.000 voormalige landarbeiders en zich opnieuw installerende arbeiders gegeven. Landbouw-coöperatieven (LPGs, *Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften*) werden opgericht in de loop van de jaren '50 uit de minst leefbare boerderijtjes, maar tegen eind 1958 besloegen deze slechts 37 % van alle landbouwgrond. Tegen eind 1960 was echter meer dan 84 % van de totale grond georganiseerd in meer dan 19.000 van dergelijke LPGs. ¹³ In de meeste gevallen werden heel wat dwangmaatregelen en intimidatie gebruikt, met wijdverbreide tekorten aan voedselvoorraden en een nieuwe verhoging van het aantal vluchtelingen als gevolg (dit laatste werd nog verhoogd door de nationalisering van de kleine industriële en handelsbedrijven en de geruchten over een nakende sluiting van de grens): in juli 1961 alleen al verlieten 30.000 mensen de DDR. ¹⁴ Op 13 augustus 1961 werd Oost-Berlijn onder militaire bezetting geplaatst, de grens met West-Berlijn werd gesloten en er werd een muur gebouwd tussen de Sovjet- en de Westerse sectoren van de stad. ¹⁵

Naar internationale erkenning: 1962-1971

De jaren '60 waren die van Ulbricht: de Berlijnse muur had de vloed van vluchtelingen gestuit en verplichtte op die manier de mensen aan weerskanten van de grens om zich te schikken in zijn klaarblijkelijke duurzaamheid en ondoordringbaarheid; de socio-economische hervormingen om de «fundamenten van het socialisme» te vestigen waren voltooid, elke oppositie tegen Ulbrichts leiderschap was het stilzwijgen opgelegd en de Sovjet-

¹² Geciteerd door Weber, dl 2, p. 33.

¹³ Ibid., p. 51.

¹⁴ Ibid., p. 57.

¹⁵ Vanuit het standpunt van de economische en politieke stabilisering van de bureaucratie kan men stellen dat de muur allernoodzakelijkst was. Maar hij staat er tevens als een getuigenis van het politieke bankroet van de SED, stelt diens beroep op de steun van 99 % van de Oostduitse massa's en het onvermogen van de Duitse arbeidersbeweging om het nationale vraagstuk op te lossen, aan de kaak.

unie stond onvoorwaardelijk achter het behoud van de DDR. Vergeleken bij de jaren '50 zou dit een decade worden zonder dramatische interne opschudding, zonder ernstige bedreiging van zijn leiderschap, maar een periode van betekenisvolle vooruitgang van de economische ontwikkeling van de DDR en een voortdurende verbetering van haar internationaal aanzien. Door de toepassing van een «Nieuw Economisch Systeem van Planning en Beheer» (NÖSPL) in juni 1963 – dat geïnspireerd was door de discussie over de economische hervorming in de Sovjetunie en ingeleid door Liberman – werd de crisis van de industriële groei van 1959-1962 overwonnen en ten minste tot het eind van de jaren '60 vielen de relatief stabiele groeicoëfficiënten van ongeveer 5-6 % samen met een daadwerkelijke en aanzienlijke verhoging van de levensstandaard. De Oostduitse gecollectiviseerde landbouw deed het goed, vergeleken bij de landbouwsector van de meeste COMECON-staten. Op internationaal niveau liet haar economisch gewicht de DDR steeds beter uitkomen in de internationale organisaties van het Sovjetblok en dat leidde tot diplomatieke erkenning van de DDR door een aantal Derde Wereld-regeringen.¹⁶ Toch was het duidelijk, toen Ulbricht in mei 1971 «omwille van gezondheidsredenen en ouderdom» aftrad als Eerste Secretaris (hij bleef Voorzitter van de Staatsraad en dus Hoofd van de Staat tot zijn overlijden in augustus 1973), dat zijn politiek vastgelopen was in drie cruciale probleemgebieden: (1) de economische plannen werden niet waargemaakt in 1969 en 1970 en ernstige structurele wanverhoudingen rukten de economie uit elkaar;¹⁷ (2) de DDR was in het defensief gedrongen i.v.m. het «nationale vraagstuk» door de Neue Ostpolitik van de Westduitse regering; (3) en meningsverschillen met Moskou zowel over de Duitse kwestie als op algemeen ideologisch vlak waren opgedoken.

Gedurende de jaren '60 werd de «Duitse kwestie» steeds meer een hinderpaal voor de zich ontwikkelende *détente* tussen de twee supermachten en hun respectieve geallieerden. Tot in het midden van de jaren '60 bleven de in Bonn aan het bewind zittende Christendemocraten het recht opeisen om beschouwd te worden als de enige wettelijke vertegenwoordiger van *alle* Duitsers en weigerden ze het bestaan van een andere Duitse staat te erkennen; ze probeerden diens internationaal diplomatiek isolement te bestendigen door de toepassing van de zgn. «Hallstein Doctrine» (het verbreken van alle betrekkingen met elk land dat Oost-Duitsland erkende, met uitzondering van de Sovjetunie zelf). De SED-leiding had dit van haar kant uit «gecounterd» door steeds de verantwoordelijkheid voor de verdeling van Duitsland bij Bonn en de Westerse geallieerden te leggen en door te proberen zichzelf als de ware vaandeldragers van de hereniging te laten beschouwen. Vanaf ongeveer 1967 echter werden de rollen plotseling omgekeerd. De «Grote Coalitie»-regering onder het kanselierschap van Kiesinger (die in tegenstelling tot alle voorgaande praktijken een brief van Eerste Minister Stoph van de DDR aanvaardde en er zelfs op antwoordde)

16 Vooral door de Arabische landen, die gebelgd waren over de nauwe betrekkingen die West-Duitsland met Israël onderhoudt: Ulbricht ging allereerst op buitenlands bezoek (buiten het Sovjet blok) naar Nassers Egypte in 1956, en volledige diplomatieke erkenning door Egypte en Irak volgde in 1969.

17 Zie voetnoot 52 verder.

en vooral de SPD-FDP-coalitie onder kanselier Willi Brandt na 1969, verlieten de Koude Oorlogpositie; nu vormde Ulbricht met zijn nadruk op de volledige erkenning bij internationaal recht van de DDR door Bonn als voorwaarde voor elke betekenisvolle onderhandeling, het grootste struikelblok voor *détente*. Na de twee ontmoetingen in 1970 tussen Brandt en Stoph en het begin van onderhandelingen over het Berlijnse vraagstuk tussen de Vier geallieerden – die hij zonder succes trachtte te belemmeren – raakte Ulbricht steeds meer geïsoleerd. Bovendien moeten enige van Ulbrichts theoretische uitspraken – zoals zijn onorthodoxe «ontdekking» dat het socialisme niet louter een overgangsfase op de weg naar het communisme was, maar een «relatief onafhankelijke socio-economische formatie», en zijn toenemende nadruk op de «internationale betekenis» van het DDR-«model van het socialisme» als eerste dat werkte in een hoog-geïndustrialiseerd land¹⁸ – de KPSU-leiders geïrriteerd hebben. Deze laatsten waren na de ervaring met Dubcek, uiterst gevoelig voor elke zweem van «nationaal-communistische» afwijkingen in Oost-Europa. Voor de meerderheid van de SED-leiding woog de noodzaak om zich aan te sluiten bij de strategische lijn van Moskou en het vooruitzicht op winstgevendere akkoordsjes met Bonn op tegen het meevoelen met Ulbrichts positie.

De DDR na Ulbricht: op zoek naar legitimiteit

De overgang van Ulbricht naar Honecker betekende het einde van de naoorlogse periode in de DDR: door de nationalisering van de meeste overblijvende zowel privé- en semi-privé-industriële ondernemingen als op industriële wijze producerende ambachtelijke coöperaties, in juli 1972, en de ondertekening van het Basis Akkoord dat formele betrekkingen tussen de DDR en de BRD instelde, in december 1972 (gevolgd door internationale diplomatieke erkenning en lidmaatschap van de Verenigde Naties), waren zowel de interne als de externe consolidatie van het regime voltooid. Met Ulbricht begon de generatie van partijleiders die vooraan hadden gestaan in de politiek van de KPD vóór de oorlog en die tijdens de Nazi-overheersing in Stalins Moskou in ballingschap had gezeten, aan haar aftocht, terwijl Honecker – een jonge functionaris van de communistische jeugd in 1933, actief in het illegaal anti-fascistisch verzet, en bevrijd uit een Nazi-gevangenis door het Rode Leger in 1945 – een brug vormt naar de komende generatie die opgevoed en getraind was in de jaren na de oorlog.¹⁹

Het fundamentele probleem van de SED-staat – zijn gemis aan nationale en democratische legitimiteit – was echter niet opgelost. De naar schatting 100.000 aanvragen voor uitreisvisa naar de Bondsrepubliek na de publicatie van de Akkoorden van Helsinki²⁰ – niettegenstaande de aanvragers er zeker van konden zijn dat ze officieel zouden worden gepest – tonen de

18 Over Ulbrichts theoretische afwijkingen van Moskou; zie Walter Völkel, «Das Problem der ideologischen Integration. Anmerkungen zur Sozialismusdiskussion in der DDR und Sowjet Union» in: *Deutschland Archiv Sonderheft*, Keulen 1973, p. 61.

19 Zie de biografieën van de twee naoorlogse SED/DDR-leiders: Carola Stern, *Ulbricht. A Political Biography*, New York 1965 en Heinz Lippmann, *Honecker and the New Politics of Europe*, London 1973.

20 Herman Weber, *DDR. Grundrisse der Geschichte 1945-1976*, Hannover 1976, p. 111.

wijdverbreide misnoegdheid en de blijvende aantrekkingskracht van West-Duitsland. De gevolgen van de Basis Akkoorden van 1972 en de «normalisering» van de betrekkingen tussen de twee Duitse staten hebben dit probleem nog onderstreept: het aantal bezoeken aan Oost-Berlijn en de DDR door Westduitsers verhoogde van 1,2 miljoen in 1972 tot 6,9 miljoen in 1978 (met uitsluiting van de 1,4 miljoen dagelijkse bezoeken aan Oost-Berlijn door Westduitsers per jaar); het aantal telefoonoproepen van West naar Oost steeg voor dezelfde periode van 2,6 naar 25 miljoen; en de Westduitse massa-media kregen de toelating om vaste correspondenten in de DDR aan te stellen.²¹ Aangezien de meeste Oostduitsers naar de Westduitse TV kunnen kijken en velen regelmatig contact hebben met Westduitse bezoekers of familieleden is de DDR vandaag ongetwijfeld het meest «open» van alle Oosteuropese landen. Het 8ste Partijcongres in 1971 luidde een aantal belangrijke politieke veranderingen in (en het 9de en 10de bevestigden die vervolgens), die erop gericht waren de nieuwe omstandigheden aan te pakken. De verdere verbetering van de materiële en culturele levensomstandigheden van de massa's werd tot «hoofdopdracht voor de komende periode» uitgeroepen en men beloofde een grootscheeps bouwprogramma, substantiële verhogingen van het reële inkomen, grotere nadruk op de productie van verbruiksgoederen en meer sociale uitgaven.²² En de grootste verhogingen van de uitgaven in het staatsbudget tussen 1970 en 1975 (de totale uitgaven stegen met 63 %) betroffen subsidies voor industriële verbruiksgoederen (200 %), cultuur, sport en ontspanning (243 %), openbaar vervoer (100 %) en bouw- en huursubsidies (79 %).²³ Via een netwerk van «Intershops» (waar Westerse verbruiks- en luxe-artikelen kunnen gekocht worden tegen Westerse valuta, «Exquisit»-winkels (waar dezelfde artikelen kunnen gekocht worden met Oostduitse Marken, maar tegen sterk opgedreven prijzen) en via een verhoogde invoer van de DDR steeg van gemiddeld 23,9 % in 1966-70 tot 34,2 % in 1974²⁴ – heeft de Honecker-leiding gepoogd om tegemoet te komen aan de stijgende consumptie-verwachtingen om op die manier haar sociale basis te vergroten, zij het met beperkt succes. De «Intershops» bijvoorbeeld schiepen sociale spanningen tussen diegenen die toegang hadden tot Westerse valuta, en diegenen die dat niet hadden, en de kloof in reële inkomens tussen Oost- en West-Duitsland (geschat op ongeveer 40-50 %) ²⁵ werd niet verkleind.

Vanwege de onmogelijkheid om de Westduitse levensstandaard in de nabije toekomst te evenaren en de noodzaak om potentieel gevaarlijke gevol-

21 Zie het Bundesministerium für innerdeutsche Beziehungen, *Zehn Jahre Deutschlandpolitik*, Bonn 1980, p. 44 e.v.

22 Zie de resolutie aangenomen door het 8ste Partij Congres, in Hermann Weber, *Die SED nach Ulbricht*, Hannover 1974, pp. 29-34.

23 Deutsches Institut für Wirtschaftsförderung (D.I.W.), *Handbuch der DDR-Wirtschaft*, Reinbek 1977, p. 333.

24 *Ibid.*, p. 354.

25 *Ibid.*, p. 233.

gen van de beperkte opening naar het Westen na 1971 te «counteren», bevatte Honeckers nieuwe politiek een nieuwe lijn i.v.m. het nationale vraagstuk. Een «theorie van twee staten», een «kapitalistisch» West-Duitsland en een «socialistische natie», de DDR, verving de oude formulering van «twee staten in één natie», en de amendementen in 1974 op de Grondwet van 1968 schrapten elke verwijzing naar Duitse eenheid. «De voorbije doelstelling om de twee Duitse staten te verenigen en op die manier uiteindelijk tot een verenigde Duitse natie te komen, is overbodig en onrealistisch geworden door de huidige historische omstandigheden en het verloop van de nationale en internationale klassenstrijd.»²⁶ De bedoeling van deze draai én van de nieuwe nadruk op het verbond met de Sovjetunie en het laten vallen van Ulbrichts theoretische ketterijen was, het bewustzijn van de massa in de DDR wég van een vergelijking met West-Duitsland en náár het COMECON/Warschau Pact-blok toe te richten. Het is nauwelijks toevallig dat het toerisme naar Polen en Tsjechoslowakije zeer gemakkelijk werd gemaakt en sterk uitbreidde vanaf 1972, zodat miljoenen DDR-burgers de gewenste voordelige vergelijking konden gaan trekken. De officiële ideologen en historici hebben eveneens gepoogd om een positievere houding tegenover het Pruisische verleden te bewerkstelligen. Frederik de Grote en de Pruisische Verlichting kregen van dan af een eervolle vermelding in de Oostduitse geschiedenisboeken. De sportieve resultaten van de DDR werden evenzeer aangewend voor de zaak van een aparte Oostduitse nationale identiteit, hoewel men er niet erg kan op vertrouwen dat een Oostduits publiek zal supporteren vóór de Dynamo's, de beste voetbalploeg en tégen leidende Westduitse ploegen – waarschijnlijk omdat de Dynamo's een politieclub zijn, voornamelijk verbonden met de staatsveiligheidsdienst.

Partij, Staat en Economie

De sociale en politieke geografie van de Duitse splitsing na 1945 lijkt op het eerste gezicht een stevige fundering te vormen voor de opbouw van een socialistische staat op het gebied dat nu de DDR vormt, zoals de volgende resultaten van de Reichstagverkiezingen van november 1932 aantonen²⁷:

	SPD (%)	KPD (%)	Totaal (%)
Berlijn	23,8	37,1	60,9
Leipzig	32,2	20,7	52,9
Potsdam II	23,5	23,6	47,1
Dresden-Bautzen	29,5	17,0	46,5
Merseburg	19,3	27,1	46,4
Potsdam	22,8	23,2	46,0
Chemnitz-Zwickau	22,3	21,4	44,7
Magdeburg	31,0	13,3	44,3
Mecklenburg	30,5	11,7	42,2
Thuringen	21,6	19,5	41,4

26 Alfred Kosing (de leidende Oostduitse autoriteit op het gebied van het nationale vraagstuk), *Nation in Geschichte und Gegenwart*, Berlijn (DDR) 1976, p. 107.

27 Gebaseerd op: Andreas Milatz, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*, Bonn 1968, pp. 90 en 108.

Niettegenstaande de vernietiging van de arbeidersbeweging door de Nazi's na 1933 en de aanzienlijke sociale ontwrichtingen en volksverhuizingen veroorzaakt door de oorlog, toonde het feit dat de SED een gemiddelde van 53 % van de stemmen kreeg in de lokale verkiezingen in september 1946, en tussen 43,9 % (Brandenburg) en 49,5 % (Mecklenburg) in de regionale verkiezingen in oktober 1946 – beide waren in feite vrije verkiezingen niettegenstaande een paar pro-SED-tussenkomsten van de militaire Sovjet overheid – dat er een aanzienlijke arbeiderssteun voor het socialisme was in deze traditionele burcht van de Duitse arbeidersbeweging. Tussen het verenigingscongres echter van de SPD (681.000 leden) en de KPD (619.000 leden), in april 1946, en het midden van de jaren '50 slaagde de Ulbricht-leiding erin, de SED om te vormen tot een bureaucratisch instrument, wat eerder een breuk was met de traditie dan een verlengstuk ervan. Voor de meerderheid van de Oostduitse arbeiders leek een leiding die klakkeloos de grootschalige ontmanteling van de Duitse industrie door de Sovjet bezettingsmacht steunde en zich verzette tegen elke vorm van onafhankelijke massa-activiteit, zoals de anti-fascistische comités die opgedoken waren na 1945, al gauw meer op een werktuig van de SMAD (Sowjetische Militäradministration in Deutschland) dan op de echte uitdrukking van haar eigen verzuchtingen.²⁸ De meerderheid van sociaal-democratische leden van de nieuwe partij zagen hun vertrouwde leiders vlug opzij gezet en uiteindelijk weggezuiverd worden door de communisten. Zowel de ex-SPD als de ex-KPD vakbondsmensen kregen de afschaffing van hun fabrieksraden te verwerken in 1948, en vooraan in de jaren '50 werden vele leiders (Merker, Bauer, Goldhammer, Kreikemeyer) en honderdduizenden basisleden het slachtoffer van de zuiveringen) die volgden op de processen van Field en Slansky in Oost-Europa. Het SED-ledenaantal viel van een piek van ongeveer 2.000.000 in 1948 tot 1.221.000 in juni 1951, en het percentage arbeiders-leden daalde van 48,1 in 1947 tot 33,8 in 1957.²⁹ Het partijapparaat werd verder gezuiverd van potentieel onbetrouwbare elementen in de nasleep van de opstand van juni 1953, toen 62 % van alle districts- en 71 % van alle lokale functionarissen werden ontslagen. Velen onder hen waren oude KPD-kaderleden.³⁰

Een dictatuur van het politburo?

Vandaag stelt de SED zichzelf voor als een machtige instelling. Met 2.172.110 leden³¹ is het een van de grootste partijen in Oost-Europa en ogenschijnlijk de meest monolitische, aangezien er geen openlijke fractiestrijd voorkwam in de leiding sinds de jaren '50. De leidende rol van de partij werd opgenomen in de grondwetten van 1968 en 1974 en een corps van naar schatting 60.000 voltijdse functionarissen en 300.000 onbetaalde kaders³² maken een hechte greep op het Oostduitse staatsapparaat, de

28 Voor een verslag van de onderdrukking van onafhankelijke arbeidersinitiatieven door een voormalig lid van de «Groep rond Ulbricht» zie: Wolfgang Leonard, *Child of the Revolution*, London 1979 (eerste Engelse uitgave 1957), de hoofdstukken 7 en 8.

29 Cijfers uit het *DDR-Handbuch*, Keulen 1979, p. 950.

30 Weber, *Von der SBZ...*, dl 1, p. 89 en dl 2, p. 33.

31 Volgens het rapport verstrekt op het 10de Partij Congres april 1981.

32 Hermann Weber, *Die SED...*, p. 16 en ook *Von der SBZ...*, p. 213.

economie en de maatschappij mogelijk. De overige «niet-socialistische» partijen van het «Nationaal Front» worden organisatorisch gecontroleerd door kaders die door de SED werden getraind; hun enige overblijvende rol is de integratie van christenen, nationalisten, boeren en resterende burgerlijke elementen in de «socialistische staat».³³ De massa-organisaties – voornamelijk de Vrije Duitse Federatie van Vakverenigingen (FDGB) met 8,4 miljoen, de Vrije Duitse Jeugd (FDJ) met 2,2 miljoen en de Democratische Vrouwenliga met 1,4 miljoen leden – staan, zoals te verwachten was, stevig onder de voogdij van de «leidende partij».

De uitdrukking «leidende partij», evenwel, kan zelf een mystificatie zijn. De politieke macht ligt in de DDR – zoals in alle overige Oosteuropese staten – niet eenvoudig bij «de partij», en dat voor een aantal redenen. Ten eerste is er de rol van de Sovjetunie. Het ontstaan zelf van de Oostduitse staat uit het naoorlogse bezettingsstatuut, de politieke afhankelijkheid van zijn leiding van Moskou, en niet in het minst de aanwezigheid van naar schatting 400.000 Sovjetsoldaten in de DDR,³⁴ wijzen erop dat de echte manoeuvreerruimte van de SED-leiding uiterst beperkt is, ten minste voor wat de fundamentele kwesties van buitenlandse, militaire en economische politiek betreft. Ten tweede ontzegt de interne partij-regeling aan de grote meerderheid van de SED-leden elke democratische deelname in de uitoefening van de politieke macht: partijcongressen en -conferenties, zelfs het Centraal Comité, kunnen weinig meer dan reeds genomen beslissingen «toejuichen» en dienen enkel als doorstromingskanalen voor informatie van het echte beslissingscentrum, het politburo bestaande uit 25 (17 volwaardige en 8 kandidaat-)leden, naar de basis. Hoewel dit het enige SED-orgaan is waar de geschilpunten bij meerderheidsstemming eerder dan bij unanimité³⁵ worden beslist, maakt de schaarse betrouwbare empirische informatie over de interne werking het moeilijk om een onderscheid te maken tussen eventuele interne groeperingen, laat staan «fracties». Een analyse van de samenstelling van het politburo³⁶ toont drie verschillende generaties: de veteranen van de Weimar Republiek (Mückenberger SPD, Mielke en Neumann KPD); de «Honecker-generatie» (Axen, Felfe, Hager, Hoffmann, Sindermann, Stoph, Tisch, Verner) – velen van hen traden juist vóór 1933 toe tot de KPD en waren actief in de communistische jeugd-organisatie en het ondergrondse anti-fascistische verzet (een aantal van hen hebben in Nazi-gevangnissen gezeten) –; en de jonge generatie van

33 Dat zijn: de Christlich-Demokratische Union (115.000 leden), de Demokratische Bauernpartei Deutschlands (92.000), de Nationaldemokratische Partei Deutschlands (85.000) en de Liberaldemokratische Partei Deutschlands (75.000). Enkele «Christendemokraten» stemden in de Kamer van Volksvertegenwoordiging tegen de legalisering van abortus in 1972.

34 Zij genieten speciale rechten die normaliter niet toegekend worden aan het Rode Leger door de overige Oosteuropese staten in hun verdragen met Moskou. Naast de overblijvende privileges die voortspruiten uit de speciale status van Berlijn, geeft het DDR-Sovjet Verdrag van 1957 aan de legerleiding het recht om alle maatregelen te nemen die ze nodig acht om bedreiging van haar veiligheid te weren. Zie *DDR-Handbuch*, p. 500.

35 Cfr. Rüdiger Thomas, *Modell DDR. Die kalkulierte Emanzipation*, München 1977, p. 30/31; Gere Neugebauer, *Partei- und Staatsapparat in der DDR*, Opladen 1978.

36 Na het 10de Congres in april 1981. Het volgende is gebaseerd op de biografische gegevens verstrekt in: Günther Buch, *Namen und Daten wichtiger Personen in der DDR*, Berlijn (West) en Bonn 1979.

SED-leiders wier politieke carrière zich volledig in de DDR ontwikkelde (Herrmann, Krolkowski, Mittag, Naumann, Dohlus, Jarowinsky, Kleiber, Krenz, Lange, Müller, Schürer, Walde, Schabowski). Het politieke zwaartepunt ligt waarschijnlijk bij die leden die nauwe persoonlijke banden hebben met Honecker via diens voormalig leiderschap van de Vrije Duitse Jeugd (1946 tot 1955) en zijn rol in het veiligheidsapparaat nadien. Het valt echter op dat de hoofdverantwoordelijkheid voor veiligheidsaanlegenheden bij de oudere leden ligt (hoofd van de staatsveiligheid Mielke, Minister van Defensie Hoffmann, Secretaris voor Veiligheid bij het Centraal Comité Verner, terwijl de «derde generatie» al de sleutelposities in de economie bekleedt (Economische Zaken Mittag, Handle Jarowinsky, Voorzitter van de Commissie voor Staatsplanning Schürer). In de hiërarchie onmiddellijk onder het politburo staan de 41 (gekende) afdelingen van het apparaat van het CC met naar schatting 1.500 tot 2.000 voltijdse functionarissen,³⁷ die ingeschakeld zijn in de globale controle van de partij-machine, de massa-organisaties, de staatsorganen en elke belangrijke tak van de economie. De partij-organisaties van uitzonderlijke belangrijke en gevoelige terreinen (zoals het Nationale Volksleger, waarvan 98 % van de officieren en reserve-officieren lid zijn van de SED³⁸) zijn rechtstreeks verbonden aan de CC-afdelingen (in dit geval Veiligheid). Het besluitvormingsproces binnen in de partij in het algemeen wordt «gekenmerkt door het feit dat de «kladjes» gemaakt worden door het apparaat en dat de beslissingen getroffen worden door de voltijdse leidingen. Het formele akkoord van de verantwoordelijke instanties wordt slechts af en toe nodig geacht».³⁹ De «leidende rol van de partij» is om die reden in werkelijkheid de leidende rol van een bureaucratisch voltijds apparaat met aan het hoofd een opperste scheidsrechter, het politburo.

Het staatsapparaat, luidens officiële verklaring «het belangrijkste instrument... waarmee de arbeidende klasse onder leiding van de marxistisch-leninistische partij de hele bevolking organiseert,⁴⁰ is politiek ondergeschikt aan de partijleiding en het partij-apparaat. Een minister heeft een lagere status dan de secretaris van het CC die verantwoordelijk is voor hetzelfde terrein, en op alle niveaus zijn het systeem van dubbele verantwoordelijkheid van staatsambtenaren – zowel t.o.v. hun partij-eenheid als tot hun onmiddellijke oversten in het staatsapparaat – en het recht van de partij-organen om rechtstreekse instructies uit te vaardigen aan staatsdiensten, bedoeld om «het primaatschap van de politiek» te verzekeren. De onvermijdelijke «verstaatsing» van een partij die haar absolute politieke monopolie aan de maatschappij heeft opgelegd, en het groeiende belang en complexiteit van de sociale en economische activiteit van de staat maken dat het onderscheid tussen de specifieke rollen van de twee apparaten steeds moeilijker vol te houden is. In de jaren '60 toen de Ulbrichtleiding alles zette op een snelle economische doorbraak onder het ultieme motto van de «we-

37 Neugebauer, p. 41.

38 *DDR-Handbuch*, p. 758; zie ook: Studiengruppe Militärpolitik, *Die Nationale Volksarmee*, Reinbek 1976.

39 Neugebauer, p. 44.

40 «Marxistisch-leninistische Staats- und Rechtslehre. Lehrbuch», Berlijn (BRD) 1975, p. 199; geciteerd door Neugebauer, p. 91.

tenschappelijk-technologische revolutie», werd de goedkeuring van het «Nieuwe Economische Systeem» (NES) gevolgd door een herorganisering van de partij op basis van het «productie-principe». De horizontale samenwerking tussen de parallelle partij- en staatsorganen werd op alle niveaus versterkt ten koste van het verticale (partij) bevelkanaal, en voor de hele trend moest de toenemende rol van de recent in het leven geroepen (1960) Staatsraad, die «zelf een soort opperst besluitvormings- en controle-organen was en zelfs dreigde om de eigenlijke politieke leiding, ... het politburo, opzij te schuiven»⁴¹ als voorbeeld dienen. Hoewel Honecker als partijleider de «leidende rol van de partij en de arbeidersklasse» (wier specifieke gewicht op het ideologisch vlak was verlaagd door Ulbrichts concept van «de socialistische mensengemeenschap») opnieuw beklemtoonde en de rol van de Staatsraad aanzienlijk beperkte tot een in wezen ceremoniële functie, in de herziene grondwet van 1974, schijnt de onderliggende trend onomkeerbaar te zijn. «De partij blijft afhankelijk... van de samenwerking met de staatsorganen wat haar besluitvorming betreft, en biedt hen op die wijze een kanaal voor de inbreng van *specifieke belangen* in haar besluitvormingsproces».⁴²

In de jaren '70 schatte het West-Berlijnse Instituut voor Economisch Onderzoek de jaarlijkse groeicoëfficiënten in de DDR op 4,8 %, vergeleken met 3,3 % in West-Duitsland en toch blijft de kloof wijd.⁴³ Waarom steekt de DDR dan West Duitsland niet voorbij op economisch vlak? De economische geografie van de Duitse splitsing bevoordeelde de DDR natuurlijk niet. Hoewel het gebied dat het Rode Leger in 1945 overnam, geenszins industrieel onderontwikkeld was,⁴⁴ was het afgesneden van de essentiële grondstoffenvoorraden (de DDR bezat praktisch geen steenkool of ijzererts van zichzelf), en zo bleven de hoog gespecialiseerde lichte machine- en verbruiksgoederenindustrieën zonder een aangepaste zwaar-industriële basis.⁴⁵ De noodzakelijke inspanningen om zo'n basis in de jaren '50 te scheppen, leidden de investeringen weg van de verbruiksgoederenindustrieën en droegen beslissend bij tot de vergroting van de kloof in levensstandaard tussen de twee Duitse staten. Het chronisch arbeidstekort veroorzaakt door de massale uitwijking van om en bij de drie miljoen mensen tussen 1949 en 1961 was natuurlijk een tweede factor die de DDR-economie evenzeer verzwakte als ze die van de Bondsrepubliek versterkte.

41 Neugebauer, p. 133.

42 Ibid., p. 192.

43 Enkele relevante economische indicatoren (DDR in % van BRD): BNP per hoofd (1974): 76 %; gemiddeld inkomen (1975): 50,0 %; arbeidsproductiviteit in de industrie (1968): 68,4 %; arbeidsproductiviteit in de landbouw (1972-74): 59,8 %; zie *D.I.W.* pp. 106 en 233; *DDR-Handbuch* 1979, p. 62; en Karl Thalheimer, *Die wirtschaftliche Entwicklung der beiden Staaten in Deutschland*, Berlijn 1978, p. 62.

44 In 1939 werkte 48 % van de economisch actieve bevolking in de industrie en slechts 22 % in de landbouw (West-Duitsland: respectievelijk 42 % en 27 %); zie Karl C. Thalheim, *Die Wirtschaftspolitik der DDR in Schatten Moskaus*, Hannover 1979, p. 11 (deze cijfers gelden met uitsluiting van Oost- en West-Berlijn).

45 Tweederde van de Duitse productiecapaciteit voor kapitaalgoederen was gesitueerd in 3 Westerse zones, vergeleken bij 53 à 59 % van de verbruiksgoederen-industrieën; zie Winfried Wolf, «Zur ökonomischen Entwicklung des westdeutschen Kapitalismus nach 1945», in: *Die Internationale*, I, Frankfurt 1974, p. 105, nr. 11.

Maar deze factoren, hoe belangrijk ze ook mogen zijn, mogen ons niet afleiden van de oorzaken van de voortdurende ondermaatse prestaties van de Oostduitse economie, oorzaken die te situeren zijn in de externe en interne *politieke* bestaansvoorwaarden van de DDR:

1) *de herstellpolitiek van de Sovjetunie*: in vergelijking met een verlies van 15 % van zijn vooroorlogs industrieel potentieel door oorlogsvernietigingen, verloor de DDR 26 % van dezelfde potentieel door een systematische Sovjetpolitiek van ontmanteling van de productieuitrusting van haar bezettingszone (de Westerse zones verloren slechts 12 %⁴⁶). Bovendien werd naar schatting ongeveer 15 % van de overblijvende lopende jaarlijkse productie in beslag genomen en voor verscheidene jaren overgebracht naar de Sovjetunie met inbegrip van de volledige productie van 200 sleutelbedrijven die pas in 1953 terug werden gegeven aan de DDR. West-Duitsland daarentegen betaalde niet enkel *geen* schadevergoeding uit de lopende productie maar genoot vanaf 1948 substantieel van de hulp van het Marshall Plan. Waar de dringende economische behoeften van een door de oorlog geteisterde USSR niet kunnen ontkend worden, was Stalins strafpolitiek t.o.v. de DDR niet enkel politiek verdacht (collectieve verantwoordelijkheid van de Duitse arbeidersklasse voor de misdaden van het fascisme?), maar bovendien economisch kortzichtig i.v.m. de stabiliteit op lange termijn van de DDR en diens potentiële bijdrage tot het «socialistisch kamp».

2) *De integratie van de DDR in de COMECON* kon natuurlijk gedeeltelijk de gevolgen van de splitsing compenseren door aan de behoefte van de DDR aan grondstoffen en energie te voldoen. De uitgesproken ongelijkmatigheid, echter, van de economische ontwikkeling onder de COMECON-landen en het feit dat de Oostduitse economie haar banden met het hoog geïndustrialiseerde Westen moest ruilen voor een opneming in een economisch blok met een algemeen laag peil van industrialisering en technologische ontwikkeling heeft ernstige nadelen meegebracht voor de DDR in haar competitie met de BRD. De COMECON als economisch blok is eigenlijk een soort «taart met twee lagen»; de eerste «laag» bestaat uit twee hoogontwikkelde landen (de DDR en Tsjechoslowakije) en de tweede uit vijf betrekkelijk achtergebleven landen (een derde «laag» kan worden toegevoegd, bestaande uit de niet-Europese lidstaten Mongolië en Cuba). De USSR domineert er enkel vanwege haar omvang en politiek-militair overwicht. Het probleem voor de DDR-economie, dat uit deze ongelijkheid voortspruit, is dat zijn handelsbetrekkingen met de overige lidstaten (met uitzondering van Tsjechoslowakije) beheerst worden door de ruil van industriële produkten voor grondstoffen, half-afgewerkte produkten en voedingswaren – zodat het klassieke handelspatroon tussen een ontwikkeld en een onderontwikkeld land gereproduceerd wordt. Dit patroon werkt als een rem op de technologische vernieuwing in de Oostduitse industrie: «Door de verkoop van 85 % van zijn technologie-uitvoer aan de COMECON – waarvan 45 % alleen al naar de USSR – is de DDR in sterke mate afgesneden van de competitie-wedloop met de ontwikkeldste Wes-

46 D.I.W., p. 19.

terse landen».⁴⁷ De blijvende kloof tussen de Oost- en Westduitse industrie wat arbeidsproductiviteit betreft, blijft voor de DDR onder deze omstandigheden moeilijk te overbruggen en het feit dat de COMECON berust op bilaterale handelsakkoorden tussen de lidstaten en de algemene afkeer om het «Complex Programma» van 1971 met het oog op nauwere supra-nationale integratie, uit te voeren, beperken de produktiviteitswinsten die de DDR zou kunnen getrokken hebben uit een hogere graad aan arbeidsverdeling binnen het blok. Het kan dan nauwelijks nog verbazen dat steeds meer aandacht gaat naar de invoer van nieuwe technologieën uit het Westen, en dat de laatste 15 jaar de invoer uit de geïndustrialiseerde kapitalistische landen bepaald sneller groeit vergeleken bij de invoer uit de COMECON.⁴⁸

3) *De negatieve economische gevolgen van de bureaucratisch-centralistische machtsstructuur die de stalinistische bezetting aan Oost-Duitsland oplegde.* Onder het socialisme dient de verhoogde arbeidsproductiviteit twee doelstellingen na te streven: *groei*, d.i. de vergroting van de collectieve maatschappelijke rijkdom, en *emancipatie*, d.i. de progressieve bevrijding van het individu van de *verplichting* om te werken (door de vermindering van de noodzakelijke arbeidstijd). De relatieve prioriteit van deze twee doelstellingen dient te worden overgelaten aan de democratische zelfstandige beslissing van de producenten zelf. In de DDR, echter, net als in alle landen van het «reëel bestaande socialisme», is de kwantitatieve groei de enige aanbedene godheid van de plan-economie. Het argument dat maximale groei de absolute prioriteit moet krijgen zolang het «socialistisch kamp» in zijn geheel nog steeds relatief onderontwikkeld is, kan nauwelijks aangevoerd worden ten gunste van de bestaande praktijk, aangezien de ervaring in al deze landen – met inbegrip van de DDR, het ontwikkeldste land – aantoonde dat de bestaande machtsstructuren er tijdens de recente jaren *noch* in geslaagd zijn om de kwalitatieve/emancipatorische doelstellingen van het socialisme te realiseren, *noch* de kwantitatieve:

Tabel 2: Groeicoëfficiënten van de COMECON

Gemiddelde jaarlijkse groeicoëfficiënt van de Europese COMECON-landen (%)

1965/70	1970/75	1976	1977	1978	1979
7,4	6,3	5,5	5,0	4,7	1,8

Geplande en gerealiseerde groei: 1978-1979

	Roemenië	Bulgarije	USSR	DDR	CSSR	Hongarije	Polen
Gepland	: 8,8	7,0	5,2	4,3	4,3	3,4	2,8
Gerealiseerd	: 6,2	6,5	1,5	4,0	2,7	1,4	-2,0

Bron: *Die Zeit*, 29 augustus 1980.

47 Zie Jochen Bethkenhagen en Horst Lambrecht, «Wachstumsfördernde und wachstumshemmende Effekte der Integration der DDR in den RGW», in: *Deutschland Archiv Sonderheft*, Keulen 1976, p. 198.

48 D.I.W., p. 289.

Hoewel de DDR minder beneden de geplande cijfers bleef dan de overige landen, moet dit succes gezien worden tegen de achtergrond van uitgebreid overwerk en «vrijwillige» extra-ploegenarbeid om een grotere achterstand te vermijden, en van de wijdverbreide «plechtige beloftes» om op elk economisch terrein de geplande streefcijfers ruimschoots te overschrijden.⁴⁹ Op lange termijn gaat de groeicoëfficiënt in de DDR, zoals in de COMECON in zijn geheel, naar beneden: de aanvankelijk hoge coëfficiënten van meer dan 20 % daalden al vlug tot ongeveer 8 % in 1953, tot 6 % in 1956, bereikten opnieuw een piek van ongeveer 10 % in 1959 om terug te vallen tot beneden de 2 % in 1961 – de crisis die leidde tot de sluiting van de grens en de aanvaarding van de economische NES-hervormingen.⁵⁰ De NES, met zijn aanvaarding van indirecte, financiële streefcijfers i.p.v. de voormalige fysische produktiecijfers (de fameuze «tonnage-ideologie») en het steunen op materiële prikkels in de produktie (voordelen, premies), betekende een poging om vat te krijgen op het fundamenteelste probleem van een gebureaucratiseerde gecentraliseerde economie: het intrinsieke onvermogen van de centrale plannende autoriteiten om de optimale distributie en bestemming van de economische middelen te bepalen, terwijl de overgrote meerderheid van de producenten om politieke redenen uitgesloten wordt van de bepaling van de sociale en economische prioriteiten van het plan en van de discussie over de manieren en de middelen om die doelstellingen te bereiken. Het vertrouwen van de NES op de «zelf-regulering van het economisch systeem»⁵¹ via de materiële eigenbelangen van de producenten en de fabrieksdirecteurs bleek echter nergens op te steunen: tegen het einde van de jaren '60 waren de groeiende verschillen tussen de macro-economische doelstellingen van het plan en het micro-economisch gedrag van de fabrieken een ernstig probleem geworden en de economie leed aan ernstige structurele onevenredigheden.⁵² Sinds 1970/71 wordt het belang van winst en financiële leefbaarheid en vooral het recht van de afzonderlijke *Kombinate* en fabrieken om binnen de gegeven financiële parameters zelf hun eigen investeringen te bepalen, beperkt ten voordele van een hernieuwde nadruk op een steeds ingewikkelder systeem van gedetailleerde fysieke indicatoren.⁵³

Aangezien de prijzen gebruikt in het planningsproces kunstmatig worden bepaald zonder enige correlatie met de eigenlijke produktiekosten, zijn de economisch-rationele discussies over wát moet geproduceerd worden en in

49 Cfr. Hans-Dieter Schulz, «In der Geschichte der DDR <ohne Beispiel>», in: *Deutschland Archiv*, Nr. 2, Vol. 13, Keulen 1980, p. 117.

50 D.I.W., p. 31.

51 Walter Ulbricht, geciteerd in Hans-Dieter Schulz, «Die DDR hat Opfer zu bringen», in: *Deutschland Archiv*, Nr. 7, Vol. 13, Keulen 1980, p. 676.

52 Zie D.I.W., pp. 59-61.

53 De prioriteit die aan de vorming van industriële *Kombinate* werd gegeven – die al de verschillende eenheden die betrokken waren in de produktie van een bepaald produkt in één verenigde plannings- en managementstructuur tezamen bracht – lijkt sedert 1978/79 tot een gedeeltelijke wijziging van de trend geleid te hebben; zie Hans-Dieter Schulz, «Die DDR...», pp. 673-676 en Kurt Erdmann en Manfred Melzer, «Die neue Kombinatverordnung in der DDR», in: *Deutschland Archiv*, Nrs. 9 en 10, Vol. 13, Keulen 1980, pp. 929-941 en 1046-1062.

welke hoeveelheid, zeer moeilijk. Vol wantrouwen tegenover de onvoorspelbare gevolgen van de beslissingen van de centrale planmakers, vertonen de fabrieken de neiging om middelen «op te slaan» om eventuele stagneringen in de productie op te kunnen vangen, en hebben ze de neiging om de nodige grondstoffen en mankracht hoger dan nodig te schatten om een marge te behouden voor de onvermijdelijke «speciale inspanningen». Het dilemma voor de centrale leiding is dat ze de conservatieve en voorzichtige houding van zowel managers als arbeiders niet kan overwinnen zonder hen meer échte verantwoordelijkheid en beslissingsmacht te verlenen, waardoor ze haar eigen bureaucratisch monopolie verzwakt en tenslotte het politieke systeem zelf in vraag stelt. De leiding kan enkel pogen om de producenten te mobiliseren door hen toekomstige verbeteringen van de levensstandaard te beloven (DDR-slogan: «Hoe meer we vandaag werken, hoe beter we morgen zullen leven»), gemeten naar de normen van de Westduitse consumptiemaatschappij. «Vandaar de paradox dat de kwantitatieve economische ontwikkeling dient beklemtoond te worden om de machtsstructuren te behouden maar dat anderzijds de specifieke sociale synthese, de machtsstructuur een hinderpaal blijft voor de kwantitatieve vooruitgang.»⁵⁴

Sociale tegenstellingen en politieke oppositie

Het onvermogen van de regerende bureaucratie om haar economisch probleem om te lossen door terug te grijpen naar ofwel kapitalistische oplossingen – door volledig de rationaliteit van de waardewet los te maken uit de kluisters van het centrale plan – ofwel socialistische oplossingen – de vrijmaking van de creatieve energie van de producenten zelf uit het juk van bureaucratische bevoogding en verdrukking – beklemtoont haar objectieve plaats in de Oostduitse maatschappij: die van een regerende laag die i.p.v. een essentiële rol te vervullen in de gegeven produktiewijze, louter het status quo handhaaft op basis van drie pijlers: privileges, manipulering van de machtsapparaten en een strikt hiërarchische interne orde. De wortels van de bureaucratiesering van de «eerste arbeiders- en boerenstaat» liggen natuurlijk niet in een of ander specifiek Oostduitse «Thermidor» na de machtsovername door de Duitse arbeidersklasse, maar in het opleggen van het Sovjetmodel in de door de Sovjetunie bezette zone van Duitsland vanaf het prille begin van het hervormingsproces. De Oostduitse bureaucratie is altijd in wezen een schepping van de Sovjetbureaucratie geweest, een afgeleid en afhankelijk element in de Oostduitse maatschappij.⁵⁵ Terwijl het enerzijds nog steeds verantwoord is om het fundamentele probleem van de historische oorsprong en de historische rol van deze bureau-

54 Renate Damus, *Der reale Sozialismus als Herrschaftssystem am Beispiel der DDR. Kritik der nachkapitalistischen Gesellschaft*, Giessen 1978, p. 156.

55 Aangezien zowel de DDR als de Sovjetunie post-kapitalistische maatschappijen zijn en hun heersende bureaucratieën geen heersende *klassen* zijn in de marxistische betekenis, impliceert het gebruik van de term «afhankelijk» hier *niet* het soort specifiek economisch verband tussen het imperialisme en de burgerlijke sectoren in «onderontwikkelde» ex-kolonies. Hij werd gemakkelijkschwege geïntroduceerd ter vervanging van een nog niet bestaande algemeen aanvaarde term voor deze verschillende soort politieke en economische afhankelijkheid.

cratie te benaderen met de analytische categorieën die door Trotski in zijn klassieke kritiek van het stalinisme werden ontwikkeld, maakt de toelichting tot Trotski een zorgvuldige empirische analyse van de concrete Oostduitse bureaucratie allerm minst overbodig. De overbrenging van het Russisch model op een hoog geïndustrialiseerde maatschappij, de socio-economische en technologische ontwikkeling van de laatste 30 jaar, en het «nationale vraagstuk» hebben alle de sociale fysionomie en de interne contradicties van Duitsland beïnvloed.

De bureaucratie

«Een portret van de Sovjetbureaucratie in precieze cijfers is volslagen onmogelijk om twee redenen: vooreerst is het in een land waar de staat bijna de enige ondernemer is, moeilijk om vast te stellen waar het administratieve apparaat eindigt; ten tweede behouden de Sovjetstatistici, -economisten en -journalisten een uiterst streng stilzwijgen over datgene waarvoor we interesse hebben».⁵⁶ De moeilijkheid van Trotski met de officiële bronnen gaat nog steeds op voor de analyse van de DDR vandaag en maakt een exacte schatting van de numerieke grootte van de bureaucratie feitelijk onmogelijk. Maar er zijn nog andere problemen: Trotski kon bijvoorbeeld nog eenvoudig de verschillende categorieën van het centrale, regionale en lokale partij-, staats- en economisch apparaat samentellen en tot een cijfer van ongeveer 5 à 6 miljoen komen, plus de «arbeiders- en collectieve boerenaristocratie – Stakhanovisten, activisten los van de partij, vertrouwensmensen, relaties en familieleden», om tot een totaal van 20 à 25 miljoen of «12 %, misschien 15 % van de bevolking,... de ware sociale basis van de autocratische top»⁵⁷ te komen. Hij kon dat doen omdat hij vertrok van de veronderstelling dat in een maatschappij die zo arm was als de Sovjetunie van de jaren '20 en '30, en zo hermetisch afgesloten van de rest van de wereld, al diegenen die relatief materiële privileges genoten, konden worden beschouwd als de sociale basis van bureaucratische overheersing: het welbekende verbond tussen de politie-agent die de wachtende rij controleert en diegenen die hij laat «voorsteken».⁵⁸ In de DDR met zijn beduidend ho-

56 Leo Trotski, *Die verratene Revolution*, Reprint (z.d.), p. 132.

57 Ibid., pp. 132-135.

58 Interessant is dat Ernest Mandel, die dit probleem meer dan 40 jaar na Trotski bespreekt, tot een numeriek kleinere schatting van de omvang van de Sovjetbureaucratie, hoewel hij dezelfde basisdefinitie gebruikte. «Zodra we echter de notie van de bureaucratie verruimen zodat ze – zoals het trouwens hoort – alle lagen van de Sovjetmaatschappij omvat die op een of andere manier geprivilegeerd zijn, hebben we het over miljoenen mensen: tussen 5 en 10 miljoen zelfs meer misschien. Deze som zou de volledige vakbondsbureaucratie, het voltallige officierencorps van de strijdmachten..., de complete produktie-hiërarchie, niet enkel de directeurs maar ook de ingenieurs, en de grote meerderheid van de intelligentsia omvatten (behalve de leraars die minder betaald worden dan de arbeiders en geen materiële voordelen hebben). Ernest Mandel, *Revolutionary Marxism Today*, London 1979, p. 143. Het verschil van 10 tot 20 miljoen illustreert de moeilijkheid om een analyse van de bureaucratie als *politieke* categorie (d.i. als *heersende laag*) enkel op het criterium van relatief economisch voordeel te baseren. Het is duidelijk dat de mate waarin betrekkelijk kleine privileges gelijk kunnen worden gesteld met politieke loyaliteit niet vast is en afhangt van een aantal historische, culturele en andere factoren. Misschien daalt het relatieve belang van kleine materiële voordelen in het algemeen met het uitstijgen boven de mistroostige armoede en het gebrek aan cultuur en opvoeding van de post-kapitalistische maatschappij, zodat de sociale basis van de Sovjetbureaucratie vandaag duidelijk enger is dan in de jaren '30?

gere levensstandaard, waar ernstige materiële ontbering eigenlijk werd afgeschapt en waar – wat belangrijker is! – inkomen en consumptie gemeten worden naar de normen van het alomtegenwoordige Westduitse model, dient de sociale basis van het regime als heel wat enger beschouwd te worden dan een eenvoudige optelsom van al diegenen met een status en inkomen dat boven het gemiddelde ligt. De technische intelligentsia, de specialisten, wetenschapslui, managers en zelfs de geschoolde werklui weten dat de consumptie die zij zich op basis van de bestaande inkomensverschillen⁵⁹ kunnen veroorloven, nog altijd heel wat die van de Westduitse tegenhangers achternahint; en de «oriëntatie op het Westen», het gevolg van de invloed van de Westduitse media en bezoekers, geeft de beschikbare materiële beloningen in de DDR een betrekkelijk karakter dat vrij uniek is in het Oostblok.⁶⁰ De stabiliteit van het bureaucratisch bouwmerk berust om die reden in heel wat belangrijker mate op externe dwang – de gedwongen integratie van de DDR in het Sovjetblok – dan op het sociale gewicht van een conservatieve thermidorische kaste met diepe nationale wortels. In tegenstelling tot de Sovjetunie, waar de opkomende stalinistische bureaucratie zich vestigde in een symbiose met alle overblijvende conservatieve, kleinburgerlijke en nationalistische krachten in het land, betekende de aansluiting van dergelijke krachten in Duitsland bij de BRD dat een sociale basis voor het nieuwe regime «van bovenaf» moest worden geschapen uit de rangen van de stalinistische arbeidersbeweging zelf en uit de jongere generatie van niet bij de partij aangesloten arbeiders die niet vertrouwd waren met de sociaal-democratische tradities. De «beste, actiefste, trouwste, en meest klassebewuste delen van de arbeidersklasse» (SED-leider Otto Grotewohl) werden verondersteld de sleutelposities in de politieke controle te bezetten – in Saksen had 80,6 % van de fabrieksdirecteurs enkel lagere school gelopen in 1948⁶¹ – en nieuwe kansen om op de sociale ladder te stijgen werden uitgekend om de trouwhartige steun van brede lagen van de werkende klasse te verkrijgen. Dat laatste gaat voornamelijk op voor de campagne om een «nieuwe intelligentsia» te scheppen: tienduizenden jonge proletariërs werden aangetrokken naar de «Arbeiders- en Boerenfaculteiten»; een massale uitbreiding van het aantal universiteits- (van 17,2 per 10.000 in 1951 tot 41,7 in 1955 en 89,3 in 1971) en technische hogeschool-studenten (van 19 per 10.000 in 1951 tot 82,6 in 1961)⁶²; en tot 1963 werd geëist dat ten minste 60 % van alle hogeschool- en universiteits-

59 In 1970 waren de inkomensverschillen (gemiddeld bruto maandloon) tussen een voltijdse hand- of hoofd-arbeider in de staatssector (= 100) en enkele uitgelezen beroepen als volgt: leraar middelbaar onderwijs: 106,0; Gegradueerd ingenieur: 172,2; dokter in een hospitaalschool met enkele jaren anciënniteit: 211,9; universitair docent: 238,4; manager van een fabriek met 1.500 werknemers: 317,9; algemeen manager van een *Kombinat*: 463,6; regeringsminister: 596,0; zie Jaroslav Krejci, *Social Structure in Divided Germany*, London 1976, p. 50.

60 Hier dient echter opgemerkt dat een «oriëntering op het Westen» niet automatisch een onkritische houding t.o.v. het Westers *kapitalisme* betekent. Zelfs in de jaren '50 stond slechts een minderheid van de vluchtelingen, geïnterviewd nadat ze de grens hadden overgestoken, positief tegenover een teruggave van de staatsindustrieën in privé-handen. Weber, *Von der SBZ...*, p. 137.

61 Thomas A. Baylis, *The technical Intelligentsia and the East German Elite*, Berkeley 1974, p. 26, nr. 11.

62 *Ibid.*, p. 41.

studenten uit de arbeidersklasse zou komen. De afschaffing van deze politiek betekende dat zich tegen de jaren '60 een nieuw type bovenlaag in de Oostduitse maatschappij aan het consolideren was, die tekenen van eigen rekrutering en zelfbestending ging vertonen: de zonen en dochters van bedienden (25,6 %) en vooral van de intelligentsia (30,1 %) waren tegen 1967 over-vertegenwoordigd in de universiteitsstudentenbevolking.⁶³ De noodzaak om haar basis bij de directe producenten te behouden stelt voor de bureaucratie paal en perk aan dit proces. Een ruw beeld van de huidige Oostduitse bureaucratie kan geschetst worden met behulp van het *Nomenklatur*-systeem. Dit «instrument voor de controle van de sociale mobiliteit en de verdeling van de materiële voordelen»⁶⁴ bestaat uit de personeelfichiers die erop na worden gehouden in de kader-afdelingen van partij-, staats- en economische organisatie, en die onderverdeeld worden in vier categorieën gaande van het politburo tot «lokale functionarissen van categorie 3». De *Nomenklaturkaders* vormen de strikt hiërarchische ruggegraat van de bureaucratie en daarbij dienen nog eens de academische, wetenschappelijke en artistieke kaders, de officieren en reserve-officieren in leger en politie, de 17.000 voltijdse bedienden van de Staatsveiligheid en de leiders van de 350.000 man sterke industriële milities («Betriebskampfgruppen») geteld te worden. Eén essentiële voorwaarde voor alle, maar vooral voor *Nomenklaturkaders*, is altijd de politieke betrouwbaarheid geweest. Sedert het einde van de jaren '50, begin van de jaren '60, echter, werden gespecialiseerde vaardigheden en academische opleiding steeds belangrijker: het percentage centrale en lokale staatsfunctionarissen (met inbegrip van het economisch apparaat in dit geval) met een universiteits- of technische hogeschool-diploma steeg van 38 % in 1958 tot 90 % in 1971.⁶⁵ Men moet echter niet zo ver gaan als sommige Westerse sociologen⁶⁶ en speculeren over een algemene spanning tussen een «strategische» (de politieke apparatchiks) en een «functionele elite» (de academische specialisten of «technocraten») om te beseffen hoe de massale groei van specialisten met een hoge opleiding gericht op efficiëntie, produktiviteit en professionalisme in een systeem dat beheerst wordt door inefficiëntie, verspilling en bureaucratisme, wel móet leiden tot conflicten en dissidentie. In tegenstelling tot andere Oostbloklanden, echter, waar de dagelijkse frustraties van de specialisten over de inefficiëntie van het bureaucratisch-centralistisch planningsproces aan de basis lagen van de vorming van «reformistisch-communistische» stromingen, heeft de DDR-bureaucratie tot-nogtoe de schijn van politieke homogeniteit hoog gehouden.

Bureaucratische hervorming en politieke oppositie

Zowel de schijnbaar monolithische aard van het regeringsapparaat als de specifieke vorm en inhoud van elke oppositionele activiteit in de DDR die-

63 Ibid., p. 50.

64 Neugebauer, p. 207.

65 Gert-Joachim Glaessner, *Herrschaft durch Kader. Leitung der Gesellschaft und Kaderpolitik in de DDR am Beispiel des Staatsapparats*, Opladen 1977, p. 283/284.

66 Peter C. Ludz' werk, *The Changing Party Elite in East Germany*, Massachusetts en London 1972, had de grootste invloed op dit punt.

nen begrepen te worden in het licht van de speciale historische en geografische positie van de Oostduitse staat. «Dissidentie» en «afwijking», deze door Westerse journalisten geliefkoosde termen, slaan op een grote waaier van politieke fenomenen met duidelijk verschillende sociale en ideologische wortels. Vooreerst betreft het wat men *restaurationistisch-conservatieve* stromingen zou kunnen noemen, die fundamenteel gekant zijn niet enkel tegen het bureaucratisch regime, maar evenzeer tegen het socialisme in het algemeen (hoewel ze het niet zo voorzichtig vinden om dat openlijk te beweren), die hun oorsprong vinden in de overblijfselen van de pre-revolutionaire maatschappij (kleinburgerlijke elementen zoals de boerenstand, de kerken, de voormalige bourgeoisie en in het geval van de verdrukte minderheden nationalistische partijen, de uitwijkelingen-organisaties). Dergelijke stromingen spelen weinig of geen rol *in* de DDR aangezien de open grens van de jaren '40 en '50 het regime toeliet om van elke burgerij oppositiekraft op een indringender manier dan elders mogelijk was, af te raken. Er is met name geen privé-boerenstand sedert 1960, geen grote nationale minderheid (met uitzondering van een kleine groep Slavische Serviërs) en geen Duitse kardinaal Woytila of Mindszenty in protestants Oost-Duitsland.⁶⁷ Maar hoewel zwak wat hun sociale basis *in* de DDR betreft, zijn de burgerlijk-restaurationistische krachten sterk *van buitenaf* vanwege de alomtegenwoordige invloed van het Westduits imperialisme, zijn burgerlijke overvloed en liberaal-democratische propaganda. Het bestaan van deze externe bedreiging heeft een cruciale rol gespeeld om de gelederen van de bureaucratie te helpen sluiten. De typische protagonisten van het *bureaucratisch reformisme*, de partijgebonden intellectuelen en de economische en technische intelligentsia, hebben altijd een veel beperkter manoeuvreerruimte gevonden dan hun tegenhangers in staten met een gevestigde nationale identiteit. Het feit dat met de aanvaarding van de NES in 1963 de DDR al vroeg een gebied was voor door de Sovjets gesteunde experimenten met economische hervormingen droeg eveneens bij tot de integratie van een aantal hervormingsgezinde communisten van de generatie na Stalin, die voordien moeilijkheden met de autoriteiten hadden gehad (prof. Fritz Behrens, directeur van het Economisch Instituut bijvoorbeeld). Anderen zoals de historici Jürgen Kuczynski en Joachim Streisand, de filosoof Georg Klaus en de sociale wetenschapper Uwe-Jens Heuer, zijn het vroeger oneens geweest met de partijlijn zonder ooit tot een reformistisch-communistische stroming uit te kristalliseren. Maar «waar sommigen niet ver genoeg gaan, gaan anderen duidelijk te ver» (Wolf Biermann, Ballade voor een ernstig bekommerde vriend): de

67 Volgens de kerken zelf – de staat publiceert geen cijfers – waren 7,9 miljoen Oost Duitsers lid van de Protestantse kerk en 1,2 miljoen lid van de katholieke kerk in 1977. Het percentage pratikerende kristenen wordt echter op ongeveer 20 % geschat (10 % bij jonge mensen). Maar is de invloed van de kerken duidelijk gedaald in puur religieus opzicht, hun status als de enige massa-organisaties met een werkelijke onafhankelijkheid van partij en staat heeft vooral aan de protestantse kerk een belangrijkheid gegeven als belangengroep (behoud en uitbreiding van haar traditioneel netwerk van sociale diensten, oppositie tegen militaire opvoeding op school) en als «kanaal» voor «niet-officiële» culturele activiteiten (jeugdbewegingen, zangavonden, en poëzie-voordrachten). Sinds de jaren '60 en voornamelijk onder Honecker zijn de betrekkingen tussen kerk en staat sterk verbeterd: de DDR is de enige Oost-europese staat die religieus-gemotiveerde gewetensbezwaren tegen militaire dienstplicht (die in plaats daarvan in bouwbrigades hun dienst kunnen doen) erkent. Zie *DDR-Handbuch*, p. 586-596; Hans Gerhard Koch, *Staat und Kirche in der DDR*, Stuttgart 1975.

gisting van 1956 bracht ook diegenen voort die niet konden of wilden geïntimideerd of geïntegreerd worden en die geleidelijk gedwongen werden om verder te gaan dan reformistisch-communistische stellingnamen. Enkelen werden uit de DDR gezet, zoals de professor in de filosofie uit Leipzig, Ernst Bloch; anderen probeerden zich te organiseren rond reformistische platformen en werden het slachtoffer van repressie zoals de groep rond Wolfgang Harich in 1956.⁶⁸ Hét in het oog springende geval echter is dat van professor Robert Havemann, lid van de DKP sedert 1932 en een veteraan van de anti-fascistische weerstand (hij zat tijdens de oorlog samen met Honecker in de gevangenis van Brandenburg), die zijn stalinistische levensbeschouwing in elkaar zag storten door Kroetsjovs onthullingen.⁶⁹ Na een reeks conflicten met de partij werd hij uit de SED en uit de Academie voor Wetenschappen gebannen in 1964. Hij werd nooit gearresteerd of gevangengenomen en werd de belangrijkste spreekbuis van een linkse oppositie die, precies door het niet-bestaan van een brede reformistische stroom in de bureaucratie, gedreven werd naar stellingen die verder gingen dan reformistisch-communistische, naar een radicale kritiek op het stalinistisch systeem als dusdanig.⁷⁰ Het radicale anti-stalinisme van Havemann, van zijn zeer goede persoonlijke vriend Biermann en meer recent van Rudolf Bahro⁷¹ is, in zekere zin, een *specifiek Oostduitse vorm van «ersatz reformistisch communisme»*, het produkt van de frustratie van individuele would-be hervormers over het monolithisch conservatisme van de bureaucratie. Maar Havemann en Biermann zijn tevens de brug naar de radicale «uitwassen» van het reformistisch communisme en de hoofdzakelijk literaire en artistieke intelligentsia, wier belangrijkste interesse de opheffing van de censuur is. De zaak Wolf Biermann, aan wie het DDR-burgerschap werd ontnomen terwijl hij op toernee was in West-Duitsland in oktober 1976 en die op die manier niet meer naar de DDR kon terugkeren, zette een brede golf van openbaar protest door een groot aantal vooraan-

68 De Harich-groep vroeg o.a.: de opneming in het marxisme-leninisme «van de inzichten van Trotski en vooral Boekarin» en van die van sociaal-democratische theoretici zoals Kautsky en Sternberg en de Joegoslavische en Chinese ervaringen; de «uitstoting van de stalinisten»; de oprichting van arbeidersraden; stopzetting van de verplichte collectivisering in de landbouw en de ontbinding van de bestaande landbouwcoöperatieven; afschaffing van de censuur; ontbinding van de Staatsveiligheidsdiensten; hereniging met een socialistisch West-Duitsland onder leiding van de SPD; de uiteindelijk eenmaking van SED en SPD. Zie de tekst van het «Harich Platform in: Günther Hillmann, *Selbstkritik des Kommunismus. Texte der Opposition*, Rejnbeek 1967, p. 189; en Manfred Hertwig, «Deformationen. Die Rebellion der Intellektuellen in der DDR», in R. Medwedew, R. Havemann, et. al., *Entstalinisierung. Der XX. Parteitag der KPdSU und Seine Folgen*, Frankfurt 1977, p. 477. Harich werd uit de gevangenis ontslagen in 1964, heriep zijn vroegere opvattingen en na zijn wettelijke uitwijking naar Oostenrijk in 1979 werd hij voorstander van een «communisme zonder groei» en steunde hij de ecologische beweging.

69 Zie zijn auto-kritische «Ja, ich hatte Unrecht. Warum ich ein Stalinist war und ein Anti-Stalinist wurde». Voor het eerst gepubliceerd in mei 1965 en herdrukt in *Ein deutscher Kommunist*, Hamburg 1978, p. 110.

70 Zie vooral zijn «Die DDR in den zwanzig Jahren nach Stalins Sturz», in R. Medwedew, R. Havemann, pp. 65-81.

71 Bahro, *Die Alternative. Zur kritik des real existierenden Sozialismus*, Keulen-Frankfurt 1977. Engelse vertaling: *The Alternative in Eastern Europa*, London NLB 1979. Over Bahro's weifelende houding tussen hervorming en revolutie, zie Günther Minnerup, «Bahro: Restoring Marxism's Moral Sense», in *Socialist Challenge*, 10 mei 1979.

staande schrijvers, acteurs en kunstenaars in beweging⁷² en opende een tijdperk van openlijke conflicten tussen het regime en een deel van zijn culturele intelligentsia die tot op de dag van vandaag voortduurt. Er zijn twee redenen waarom deze ontwikkelingen belangrijk zijn voor de politieke toekomst van de DDR en waarom het fout zou zijn om ze te herleiden tot een storm in een glas water. Ten eerste omdat de *openbare* protesten en disputen een nieuw zelfvertrouwen vanwege de «dissidenten» betekenen: ze hebben er het regime toe verplicht om *in 't openbaar* met hen te polemiseren (zoals in de kolommen van *Neues Deutschland* in een campagne om Biermanns uitwijzing te rechtvaardigen) terwijl het onmogelijk werd om hen allen monddood te maken.⁷³ Hun gemakkelijke toegang tot de Westerse massa-media – die er om geheel andere redenen altijd op uit zijn om voorbeelden van dissidentie en repressie te publiceren biedt de «dissidenten» een bescherming via de openbaarheid en bovendien op zijn minst een beperkt alternatief voor de DDR-media voor de verspreiding van hun ideeën. Ten tweede, zoals zelfs de kleinste wonde tot kanker kan leiden, kan zelfs de allerkleinste opening in de monolithische structuren van de bureaucratie tot belangrijke kloven leiden. Het geval Rudolf Bahro – *geen* dichter, toneelschrijver of muzikant, maar een economisch kader van de SED – evenals de verschijning van een «Oppositie Manifest» van SED-dissidenten,⁷⁴ tonen aan dat de monolithische eenheid van het partij-apparaat – het grootste voordeel van het regime totnogtoe – niet langer gegarandeerd is in de toekomst. Het zou verkeerd zijn om deze ontwikkelingen te overdrijven, maar ze dienen van nabij gevolgd te worden (dat vindt de SED-leiding trouwens ook) om één fundamentele reden: de ervaring van 1953, in tegenstelling tot Hongarije en Polen in 1956, Tsjechoslowakije 1968 en opnieuw Polen in de jaren '70 en '80, heeft elke spontaneïstische opvatting van een politieke revolutie in het Oosten weerlegd. De revolutie van juni 1953 werd niet zozeer verslagen door de Russische tanks als door haar eigen gebrek aan politieke leiding en perspectief. Een geatomiseerd proletariaat kan geen homogeen bureaucratisch blok verslaan in één spontane uitbarsting; het heeft niet enkel basis-leiders in de werkplaats zelf nodig, maar nationale politieke referentiepunten die in de huidige omstandigheden in Oost-Europa enkele kunnen ontstaan vanuit breuken in

72 Onder de internationaal bekende kunstenaars en schrijvers die een open protest-brief tegen Biermanns uitwijzing tekenden waren: Sarah Kirsch, Christa Wolf, Volker Braun, Stephan Hermlin, Stefan Heym, Günter Kunert, Rolf Schneider, Jurek Becker, Manfred Krug, Ulrich Plenzdorf, Nina Hagen, Bettina Wegner, Gerulf Pannach, Jürgen Fuchs en Hilmar Thate.

73 Enkele van de ondertekenaars van de Biermann-protestbrief hebben de DDR moeten verlaten, maar vele anderen wonen en werken er nog steeds zonder ooit hun kritiek op de uitwijzing te hebben herroepen.

74 In januari 1978 publiceerde *Der Spiegel* een tekst waarvan het beweerde dat die het manifest van een georganiseerde Oostduitse oppositiegroep – de «Liga van Duitse Democratische Communisten» – bestaande uit «midden- en hoge SED-kaders», was. Enige verhitte debatten over de authenticiteit van de tekst en over wie dan wel de ondertekenaars mochten zijn, grepen plaats. Vooraanstaande Oostduitse dissidenten zoals Biermann en Havemann echter aanvaardden het manifest als tenminste een getrouwe weergave van algemeen levende opvattingen in de DDR. De tekst draaide het mes om in de wonde zowel in Oost als West door opnieuw het nationale vraagstuk aan de orde van de dag te stellen en door voorstellen te doen voor concrete stappen naar hereniging. De tekst werd gepubliceerd in boekvorm als: *DDR. Das Manifest der Opposition. Eine Dokumentation*, München 1978. Uittreksels in Engels vertaling verschenen in *Labour Focus on Eastern Europe*, Vol. 2, No. 2, mei-juni 1978, pp. 16/17.

de bureaucratische monoliet *én* brede, openbare intellectuele «gisting».⁷⁵ De onmisbare taak van Havermann, Biermann, Bahro en alle min of meer bekende «geïsoleerde intellectuelen» die het apparaat bedreigen met hun groeiend zelfvertrouwen sedert de jaren '70 is daarom, te helpen de politieke voorwaarden voor te bereiden voor het opduiken van de historisch beslissende anti-bureaucratische kracht: *de strijd van de arbeidersklasse voor proletarische democratie*.

De Oostduitse arbeidersklasse

De situatie van de arbeidersklasse wordt gekenmerkt door de contradictie tussen haar overheersend sociaal gewicht in de Oostduitse maatschappij en haar politieke muilkorving. Volgens de officiële statistieken behelst de arbeidersklasse 72,4 % van de DDR-werkkracht.⁷⁶ Hoewel gedetailleerde statistieken op dit punt niet beschikbaar zijn, is naar schatting ongeveer 43 % van de arbeidende bevolking «blauwe boord»-werker en ongeveer 34 % «witteboord»-bediende.⁷⁷ Het percentage vrouwelijke arbeiders is zeer hoog: in 1978 was 51,2 % van de arbeidende bevolking en 43,8 % van alle industrie-arbeiders vrouw.⁷⁸ De Oostduitse arbeidersklasse is zowel hooggeschoold (tussen 1956 en 1976 verdubbelde het percentage geschoolde arbeiders in de industriële productie tot 60,2 %),⁷⁹ als sterk geconcentreerd (tegen 1971 werkte 76,9 % van alle werkers in de staatsindustrie, in ondernemingen van meer dan 1.000 man).⁸⁰ Naast deze «kern-delen» van de arbeidersklasse wordt een steeds stijgend percentage van universiteits- en technische hogeschool-studenten gebruikt in de materiële productiesfeer, dikwijls beneden hun kwalificatieniveau,⁸¹ terwijl in de landbouwsector – waar enkel een minderheid van de huidige leden van de coöperatie voordien boer was – de leefvoorwaarden van de landbouwers van de coöperaties en de landarbeiders steeds maar verbeterd worden.⁸² De arbeidersklasse is op die manier duidelijk de hegemone sociale kracht in de Oostduitse maatschappij. Het politiek bewustzijn van de hedendaagse Oostduitse arbeiders is natuurlijk moeilijk te peilen. De politiek beslissende generatie van 20- tot 40-jarigen heeft niet de demoraliserende ervaringen van de overwinning van het fascisme, de wereldoorlog, het bezettingsregime gekend en nam ook niet deel aan de opstand in juni 1953. Ze is duidelijk minder politiek ervaren dan dezelfde generatie van Tsjechische en

75 Zelfs de ogenschijnlijk spontane uitbarsting van de Poolse massale stakingsbeweging in juli-augustus 1980 kan enkel begrepen worden tegen de achtergrond van de ervaringen die de Poolse arbeiders in 1956, 1970 en 1976 opdeden.

76 Günter Erbe, et al. *Politik, Wirtschaft und Gesellschaft in der DDR*, Opladen 1980², p. 405.

77 Ralf Rytlewski en Dieter Voigt, «Soziale und politische Struktur der DDR», in *Deutschland Archiv Sonderheft*, Keulen 1979, p. 157.

78 Erbe et al.: p. 409.

79 Ibid., p. 413.

80 *Soziologische Probleme der Klassenentwicklung in der DDR. Materialien vom II. Kongress der marxistisch-leninistischen Soziologie in der DDR*, Berlijn (BRD) 1975, p. 43.

81 Günter Erbe, «Annäherung von Arbeiterklasse und Intelligenz?», in *Deutschland Archiv Sonderheft*, Keulen 1979, p. 103.

82 Erbe et al., p. 421-423.

Poolse arbeiders, maar anderzijds grondig op de hoogte van de politieke ontwikkeling overal ter wereld via de Westduitse media en bezoekers. Er kan weinig twijfel over bestaan dat de politieke sympathieën van velen sociaal-democratisch zijn in de betekenis van algehele steun aan de (Westduitse) SPD – als de belichaming van de tradities van de Duitse massale arbeidersbeweging, haar nationale eenheid en haar verzuchtingen.⁸³ De actuele politiek van de huidige SPD-leiding heeft daar weinig invloed op, hoewel de *Neue Ostpolitik* van Willi Brandt door de meerderheid werd begroet als het begin van een tijdperk van inter-Duitse normalisering en ontspanning. Belangrijkst echter is dat de Oostduitse arbeidersklasse uiterst in toom wordt gehouden. In april 1981 telde de SED in totaal 2.172.110 leden en kandidaat-leden, waarvan 57,6% als arbeiders te boek staan; 21,9% van alle werknemers zijn lid van de partij, met een recente verhoging van het ledenaantal bij de productie-arbeiders. De officiële FDGB-vakbonden kunnen dan wel min of meer geslaagde promotoren van «socialistische competitie» voor meer productiviteit zijn⁸⁴ en de organisatoren van vakantie en andere sociale voordelen, maar ze zijn zeker niet de onafhankelijke vertegenwoordigers van de belangen van de arbeidersklasse tegen de partij-bureaucraten en fabrieksmanagers. De tendenzen naar individualisering, het zich terugtrekken in de privé-sfeer, gedomineerd door wat Bahro «compensatie-interesses» heeft genoemd (consumptiedrang, een huis, huiselijkheid en gezinsleven), en een groeiende cynische houding t.o.v. «politiek» – eensluidend bevestigd door alle recent aangekomen bannelingen en bezoekers die gevoelig zijn voor politiek – zijn het onvermijdelijk resultaat van deze disciplinerende.

De toekomst van de DDR

Geen andere Oosteuropese staat heeft dezelfde continuïteit van politieke leiding en stabiliteit in de politieke ontwikkeling gehad (ten minste sinds de crisis van 1953) als de DDR, en geen andere (met uitzondering misschien van Bulgarije) is zo'n betrouwbare bondgenoot van de USSR geweest. Deze schijnbare stabiliteit lijkt des te opmerkelijker gezien de unieke moeilijkheden waarmee het regime heeft moeten worstelen: zijn ontstaan onder vreemde bezetting; zijn beperking tot een deel van het vooroorlogse Duitsland; een ontwortelde economie; meer dan 20 jaar internationale isolering. Geen andere Oosteuropese lidstaat van het «socialistisch kamp» heeft zo geleden onder een vergelijkbaar gebrek aan gevestigde nationale identiteit, of onder gelijkaardige onmiddellijke druk gestaan van

83 Harde feiten om deze beweringen te staven zijn natuurlijk vanwege de aard van het politieke regime in de DDR onmogelijk te geven. Maar de politieke tradities van de Oostduitse arbeidersklasse (verkiezingsuitslagen en lidmaatschap van politieke partijen voor 1946 en 1933, de aard van de opstand van 1953, interviews met vluchtelingen in de jaren '50), de betogingen ter gelegenheid van Brandts bezoek aan Erfurt in 1970, de voortdurende bezorgdheid van de SED-propaganda over de gevaren van «sociaal-democratism», en de indrukken van de schrijver (= Günter Minnerup) uit bezoeken aan de DDR en uit discussies met bannelingen, suggereren wel dit beeld.

84 In 1981 b.v. organiseerde de FDGB «vrijwillige productie-inspanningen» gelijk aan de productie van 3 werkdagen doorheen de DDR «ter ere» van het 10de Partij Congres. Zie Harry Tisch, «Die Aufgaben der Gewerkschaften bei der Verwirklichung der Beschlüsse des X. Parteitag des SED», in: *Tribune*, 23 april 1981.

de sterkste imperialistische macht in Europa. De onmiddellijke confrontatie met West-Duitsland dreigde zelfs het enige voordeel van de DDR in vergelijking met de rest van Oost-Europa te neutraliseren: zowel intern – waar de levensstandaard altijd onmiddellijk vergeleken werd met het glitter-model van de Westduitse «consumptiemaatschappij» – als extern – waar de *Bundesrepublik* zijn superieure industriële en financiële macht kon gebruiken om de internationale quarantaine die de DDR was opgelegd, te handhaven – is de DDR er niet in geslaagd haar toenemend economisch gewicht te vertalen in evenredige politieke kracht.

Toch is precies deze onzekere positie van de DDR als meest westelijke voorpost van het Oosteuropes blok de steunpilaar van zijn stabiliteit. Sedert de jaren onmiddellijk na de oorlog fungeert de verdeling van Duitsland als de hoeksteen van het Europese status quo, en niettegenstaande de blijvende agressieve stemmen uit Bonn die schreeuwen om hereniging (sinds 1969 schreeuwen ze wat zachter, maar ze blijven hoorbaar), zijn de twee Duitse staten veilig opgesloten in de erkende invloedssferen van hun respectief machtsblok sedert ten laaste het midden van de jaren '50. De beide Duitse staten zijn bolwerk-staten, essentiële strategische stellingen van de USA en de Sovjetunie, die door geen van beide kunnen worden opgegeven zonder de ineenstorting van de hele na-oorlogse regeling tussen imperialisme en stalinisme in Europa te riskeren. Zoals hierboven reeds bleek, is deze fundamentele determinant van het bestaan van de DDR grotendeels verantwoordelijk voor de homogeniteit van de Oostduitse bureaucratie. De belangen van de SED-leiding in haar totaliteit zijn rechtstreeks gebonden aan die van de Sovjetunie dan dat het geval is met elke andere Oosteuropese partij: zonder de Sovjetwaarborg zou het eenvoudig de Westduitse druk niet kunnen weerstaan. Is het mogelijk om te gewagen van een «bureaucratisch nationalisme» in de rest van Oost-Europa (Roemenië is het meest in het oog springende voorbeeld, maar ook in Polen en Hongarije roert iets en zelfs Bulgarije heeft bij gelegenheid Moskou geïrriteerd door Macedonië van Joegoslavië te blijven opeisen), de houding van de SED wordt daarentegen gekenmerkt door een soort «bureaucratisch internationalisme» dat in plaats van de politieke, economische en militaire afhankelijkheid van Moskou te bagatelliseren, die luidkeels verheerlijkt.⁸⁵ De DDR is vandaag, dikwijls tegen de weerstand van de andere lidstaten in, de belangrijkste pleitbezorger van nauwe supra-nationale integratie in de COMECON en het Warschau Pact; zowel de economische planning als de defensie- en veiligheidsapparaten zijn sterk afgestemd op die van de Sovjetunie⁸⁶ en haar bijzondere functie in de buitenlandse politiek is die van economische en militaire hulpverlener in de Derde Wereld

85 Artikel 6, clause 2 van de DDR-grondwet luidt: «De Duitse Democratische Republiek is onherroepelijk en voor altijd verbonden met de USSR. De nauwe en broederlijke band met haar is een garantie voor het volk van de DDR voor zijn verdere opmars op de weg naar het socialisme en vrede».

86 Cfr. Melvin Croan, «Entwicklung der politischen Beziehungen zur Sowjetunion seit 1955» en Jochen Bethkenhagen, «Entwicklung der Wirtschaftsbeziehungen zur Sowjetunion», beide in: Hans-Adolf Jacobsen, Gert Leptin, et al. (edd.), *Drei Jahrzehnte Aussenpolitik der DDR*, München 1980 (Croan pp. 347-380, maar voornamelijk pp. 369-378; Bethkenhagen pp. 381-402, voornamelijk pp. 394-400).

(vooral Afrika en recenter ook in Midden-Amerika), waar rechtstreekse tussenkomst van de Sovjetunie politiek problematisch zou kunnen zijn.⁸⁷ Betekenisvol is dat de enige glimp van een crisis in de Sovjet-DDR-verhoudingen opdook toen sommigen in de SED-leiding het Sovjetengagement t.o.v. de DDR als onvoldoende beschouwden, zoals in 1953 en opnieuw in 1969/70.

De Oostduitse massa's beschouwden deze openlijke afhankelijkheid van de Sovjetunie natuurlijk als een onwrikbare beperking op de politieke evolutie van de DDR. Ten minste sedert de opstand van juni 1953 en de Sovjetonderdrukking van de Hongaarse opstand in 1956, is de mening dat elke radicale afwijking van de gevestigde praktijk van het «reëel bestaande socialisme» onmiddellijk de tussenkomst zou veroorzaken van de zes Rode Legerdivisies die reeds in Oost-Duitsland gelegerd zijn, een axioma geworden van alle politieke denken; en de invasie van Tsjechoslowakije door het Warschau Pact (met Oostduitse militaire deelname) heeft deze overtuiging nog versterkt. In deze context dient de mogelijke invloed van de Poolse crisis op Oost-Duitsland bediscussieerd te worden. Elk gepraat over een «verspreiding» van een arbeidersbeweging «à la Polonaise» over de Oder-Neisse-grens is speculatie zonder enige grond, aangezien de basisingredienten van de Poolse situatie afwezig zijn in de DDR: een acute en hopeloze economische crisis, een sterk gevoel van nationale identiteit gegroepeerd rond de katholieke kerk, de ervaring van opeenvolgende en gedeeltelijk succesrijke opstanden, enz... Maar anderzijds worden de gebeurtenissen in Polen (hoofdzakelijk via de Westduitse media) met intense belangstelling gevolgd door al diegenen die niet in totale politieke apathie zijn verzonken, en wel met één cruciale vraag in het hoofd: zal de Sovjetunie militair tussenbeide komen? Het politieke klimaat in de DDR zal sterk beïnvloed worden door het succes of het falen van de poging van maarschalk Jaruzelski om Polen een militair bestuur op te leggen. De SED-leiding is zich zeer goed bewust van de geografisch-strategische positie van Polen tussen de Sovjetunie en Oost-Duitsland, maar behalve de sluiting van de grens en uiterst scherpe openbare aanvallen op Poolse «contra-revolutionairen» kan ze op haar eentje weinig doen om de gebeurtenissen te beïnvloeden. Ze kan alleen proberen te voorkómen dat de Oostduitse economie aanleiding geeft tot gelijkaardige explosieve en massale ontevredenheid, en pogen de inplanting van de partij bij de directe producenten te verstevigen: het 10de Partij Congres in april 1981 was hoofdzakelijk een openbare uiting van dergelijke intenties.

De geplande groeicoëfficiënten voor het vijfjarenplan van 1981-85 suggereren dat de DDR de enige belangrijke Oosteuropese economie zou zijn

87 Naar schatting 3.000 Oostduitse adviseurs zijn ingezet in Mozambique, 5 brigades van de FDJ zijn in Angola en 150 militaire instructeurs van het Nationale Volksleger zorgen voor de opleiding van de Zambiaanse strijdkrachten. Zie Henning von L ewis of Menar, «Machtspolitik s udlich des Sambesi», in *Deutschland Archiv*, Vol. 13, Nr. 11, Keulen 1980, p. 1164.

die zou ontsnappen aan de algemene tendens van verminderde groei.⁸⁸ Bovendien is de «hoofdopdracht», bepaald door het 8ste congres in 1971, om systematisch de levensstandaard van de massa te verhogen, herbevestigd geworden – in scherpe tegenstelling tot de Poolse oproepen voor «materieële opofferingen» – en werden ambitieuze moderniseringsprogramma's aangekondigd. Het enige streefdoel van het plan, dat overeenstemt met de rest van Oost-Europa, is de ongewoon lage raming van een luttele 1,5 % jaarlijkse verhoging van het investeringskapitaal. Dit maakt het meer dan ooit noodzakelijk om het moderniseringsprogramma te financieren door een snelle stijging van de produktiviteit en om de deviezen nodig voor de invoer van technologie, grondstoffen en verbruiksgoederen te verwerven door een verdere intensifiëring van de uitvoer naar de Westerse markten.⁸⁹ Of dit vijfjarenplan realistisch is – gezien de inkrimping van de exportmarkten vanwege de kapitalistische crisis, het gebrek aan groei-stimuli uit de rest van de COMECON, en het chronisch arbeidstekort –, of enkel een reactie is op Polen, moet nog blijken. Maar de toekomst van de DDR zal niet enkel beïnvloed worden door een tijdelijke recessie van zijn Westerse uitvoermarkten of door het onvoorspelbare resultaat van de onrust in Polen. Het zijn slechts symptomen van een fundamentele verandering in Europa. Zelfs de meest geslepen burgerlijke commentatoren realiseren zich dat «het militaire en politieke bolwerk dat opgericht werd na 1945, aan het afbrokkelen is, ... dat de grond beeft en dat oude afspraken hun duidelijke contouren verliezen».⁹⁰ Het einde van de lange golf van kapitalistische welvaart heeft West-Europa voor nieuwe sociale en politieke contradicties gesteld en de inter-imperialistische rivaliteit verscherpt: de USA voeren een steeds agressieve buitenlandse politiek, zowel om hun overheersing in het Westen te verzekeren als om druk uit te oefenen op het Oosten en de revolutie in het Zuiden in bedwang te houden. De Sovjetunie van haar kant wordt opgeslorpt door haar eigen sociale en economische problemen, verloor de controle over de meeste Westerse communistische partijen en vele communistische staten (Joegoslavië, China, Noord-Korea, Albanië), staat onder verhevigde druk van het Oosteuropese nationalisme (Roemenië) én van de Poolse opstand, en wordt geconfronteerd met de ineenstorting van de *détente*, op welke kaart ze haar politieke toekomst had gezet.

88 Geplande groei-doelstellingen voor 1981-1985 van de Europese COMECON-lidstaten (jaarlijkse gemiddelden in %): Bulgarije: 4,6-5,4 %; Tsjechoslowakije: 2,7-3,0 %; DDR: 5,1-5,4 %; Polen: 2,0 % (naar schatting); Roemenië: 6,7-7,4 %; Hongarije: 2,7-3,2 %; USSR: 3,4-3,7 %. Bron: Johannes Kuppe en Siegfried Kupper, «Parteitag der Kontinuität», in *Deutschland Archiv*, Vol. 14, Nr. 7, Keulen 1981, p. 729. De lage doelstellingen van de naar vergelijking hoog-ontwikkelde landen Tsjechoslowakije, Hongarije en Polen en de USSR als de overheersende COMECON-economie zeggen natuurlijk heel wat meer dan de Roemeense of Bulgaarse cijfers.

89 Het cumulatieve deficit in de buitenlandse handel van de DDR voor de periode 1976-1980 bedroeg 28 miljard DM. Voor dezelfde periode verdubbelden de schulden aan Westerse crediteuren van 3,7 miljard US dollar tot 7,4 miljard, plus een stijging van de schuld aan West-Duitsland van 2,4 tot 3,9 miljard. Het nieuwe vijfjarenplan voorziet een gemiddelde jaarlijkse groei van de buitenlandse handel met 6 %, waarvan 30 % met «niet-socialistische landen» dient gevoerd te worden. Dit cijfer werd slechts één keer bereikt in de jaren '70. Zie: Maria Haendcke-Hoppe, «Die aussenwirtschaftliche Perspektive», in: *FS-Analysen*, Berlijn (West) 1981, Nr. 3, p. 19-22.

90 Neal Ascherson, «Foundations of Post-war Europe Begin tot Crumble», in the *Observer*, 26 juli 1981.

Geen Europese staat is zo kwetsbaar door deze nieuwe ontwikkelingen als de DDR vanwege haar bijzondere verhouding tot West-Duitsland. Delen van de SED-leiding hebben misschien twijfels gehad over de voordelen en risico's van een intra-Duitse détente op het eind van de jaren '60, maar vandaag is het duidelijk dat de Honecker-lijn niet zo eenvoudig meer te wijzigen is: de verandering van het status quo in Duitsland – de ondertekening nl. van het Basis Akkoord in 1972 – betekende niet alleen de de facto erkenning van de Oostduitse staat door Bonn en zijn intrede op het internationale diplomatieke toneel, maar ook een effectief akkoord tussen beide regimes om de nationale kwestie te laten verwateren. Het opende de deur voor een hele reeks winstgevendere akkoorden, verhoogde handel en officiële samenwerking op alle niveaus, waardoor de wijdverbreide illusie ontstond van een eeuwige vrede en een steeds vergrotende welvaart (zie de parallel met West-Duitsland onder Willi Brandt). Bovendien kon Honecker zichzelf aanbieden als een van staatswijsheid getuigende vertegenwoordiger van een «nieuwe DDR» – internationaal gerespecteerd, succesrijk en welvarend. Dit alles zou bedreigd worden als de veranderende internationale situatie tot een ernstige verslechting van de verhoudingen tussen de DDR en West-Duitsland zou leiden. Economisch zou een vermindering van de voortdurende stroom van DM naar het oosten en een afname of zelfs maar stagnering van de handel Honeckers vermogen om «goederen af te leveren» in termen van bestendig verbeterende levensstandaarden in gevaar brengen, en het risico van sociale onrust vanwege een tekort aan verbruiksgoederen met zich meebrengen. Politiek zou het «Duitse Vraagstuk» – door velen dood en begraven gewaand – opnieuw de kop kunnen opsteken: extern door de ineensstorting van de détente-akkoorden, intern doordat het volk zou zien dat het status quo veranderlijk is.⁹¹

De toekomst van de DDR wordt dus grotendeels bepaald door de toekomst van de internationale omstandigheden die de «eerste Duitse arbeiders- en boeren-staat» hebben geschapen en in stand hielden. Op dit ogenblik is de economische situatie natuurlijk verre van hopeloos en de mogelijkheid van een plotse revolutionaire uitbarsting, de vorming van arbeidersraden en het wegvegen van de bureaucratie is ongetwijfeld onbestaan- de. Stakingsbewegingen, zelfs pogingen om onafhankelijke vakbondsorganisaties te vormen naar Pools model als gevolg van een mogelijke verslechting van de economische situatie, mogen echter niet volledig uitgesloten worden. Waarschijnlijker echter is dat de stem van het Oostduitse proletariaat stom zal blijven in de onmiddellijke toekomst of enkel lokaal en beperkt zal gehoord worden, en dat de belangrijkste ontwikkelingen eerst bij de jeugd, de intelligentsia en de bureaucratie zelf zullen opduiken – m.a.w. bij de meest gepolitiseerde lagen van de Oostduitse bevolking. Daar volgt men de Poolse gebeurtenissen met sterke hoop én bange vrees op de voet. De Westerse vredesbeweging tegen de dreiging van een «Euro-

91 Honeckers eerste openbare verwijzing sedert vele jaren naar een mogelijke Duitse hereniging – «de dag dat de arbeiders van de Bondsrepubliek haar socialistische omvorming aanva- ten» – in een recente toespraak tot een district-conferentie van de SED (*Neues Deutschland*, 16 februari 1981) kan beschouwd worden als een erkenning van het feit dat niettegenstaande de intensieve propaganda voor «twee naties», het probleem nog steeds gloeiend actueel is.

pees atoomslagveld» zal waarschijnlijk het vlugst aanslaan bij de jongeren en de intellectuelen.⁹² Zowel de Oostduitse intelligentsia als de bureaucratie hebben heel wat te verliezen bij een terugkeer naar de Koude Oorlog en voor het eerst in de geschiedenis van de DDR zijn de voorwaarden gunstig voor het ontstaan van een brede en open «reformistische» stroming in de bureaucratie. Tussen deze eerste scheuren in de stalinistische monoliet en een socialistische democratie ligt natuurlijk een lange weg. Maar de mogelijkheden zijn enorm: zelfs in zijn uiterste vervorming, zonder nationale en democratische legitimiteit, heeft het element van socialisme in Duitsland dat de DDR vertoont, reeds bewezen dat een geplande economie kan functioneren in een hoog-ontwikkelde industriële maatschappij en daarom dus niet louter een middel is om achterlijke landbouw-economieën met geweld te moderniseren. De Oostduitse arbeidersklasse die met recht ten minste de normen van materiële welstand en individuele vrijheid zoals die in het Westen werden aangeboden, nastreven, zullen niet toelaten dat privé-profiteurs, speculanten en multinationale ondernemingen de fabrieken en de sociale diensten die hun arbeid bewerkstelligde, overnemen – vooral met de neergang van het kapitalisme voor hun eigen ogen. In deze betekenis zijn de verworvenheden van de DDR zo onomkeerbaar geworden als de SED-propagandisten dat graag verkondigen. Maar dat gaat niet op voor de DDR als staat in zijn huidige beperkingen: arbeidersdemocratie is waarschijnlijk onverzoenbaar met de blijvende opsplitsing van Duitsland, al was het maar dat het voorbeeld van een waarlijk socialistische DDR een even bevrijdend effect op de Westerse arbeidersbeweging zou hebben als de stalinistische karikatuur van het socialisme vandaag dient om ze in de boeien te houden. Na enige historische omweg zou het ontstaan van een arbeidersstaat in Duitsland, in 1949, dan alsnog kunnen leiden tot de vervulling van de hoop die voorbije generaties erop hebben gezet.

(vertaling: Mike De Mulder)

⁹² De grote betogingen tegen een kernoorlog tijdens de protestantse *Kirchentag* in Hamburg in juni 1981 bijvoorbeeld, maakten aanzienlijke indruk op de jonge protestanten in de DDR. Robert Havemann heeft recent voorstellen op tafel gelegd opdat de beide Duitse staten zich zouden losmaken van hun respectieve militaire allianties in een atoomvrije zone in Europa.